

Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století

Vladimír Procházka

Poddanské nemovitosti v Čechách se v 16. a 17. století spravují v celé zemi přibližně stejnými zásadami. Přece však je tu možno pozorovat jisté lokální odchylky, ať už jde o jinou úpravu týchž institucí v některých podrobnostech nebo o výskyt určitých institucí speciálních. Prohlubující se studium územně omezených oblastí¹ si pak zvláště důrazně žádá, aby takové místní zvláštnosti v právní situaci poddanských statků byly přesně zjištěny a staly se solidní oporou pro výzkum ostatních složek politického, hospodářského i kulturního života naší vesnice této doby.²

Litoměřicko³ a v něm především labská kotlina je zřetelně takovou oblastí. Hospodářské předpoklady jsou zde poněkud odchylné od poměrů v jiných částech země. *Silné nakupení měst* v poříčí Labe, *dopravní tepna*, jakou řeka je, a rozšíření půdní základny o *vinice* vedle možností, jež dává *úrodná půda* jako taková, jsou faktory, které způsobily, že zde dříve než jinde zintenzivňuje hospodářský život a vznikají *jevy charakteristické pro rozklad feudální epochy* a nástup nové společenské formace, která se tu již vbrzku ohlásí.

S těmito změnami hospodářských poměrů, resp. v počátečním stadiu alespoň jejich postupným narůstáním, souvisí charakteristické *zvláštnosti některých právních institucí*, *hojnější výskyt určitých institucí běžných a existence právních institucí zvláštních*. Jde tu především o podprodej poddanské usedlosti jedním poddaným druhému (§ 2), hojnou účast nepodda-

¹ O jeho významu hovořil dr. E. Janoušek v přednášce *Zemědělská výroba na feudálním velkostatku a sociálně hospodářské postavení venkovského lidu*, kterou uspořádal Historický klub v Národním museu v Praze 18. ledna 1958.

² Tato speciální studie byla, určena před čtyřmi lety pro historický sborník severočeského hraje, jednou z přípravných studií pro mou nyní už vyšlou monografii *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963. Při oddálení vydání tohoto sborníku vychází tedy nyní takto dodatečně. V monografii jsou všechny otázky zde zmíněné probrány v celé šíři problematiky a v celozemském měřítku; tam zas ke zvláštní problematice místní, jako např. problematice labské kotliny, se přihlíží jen souhrnně a zběžně.

³ K historickému litoměřickému kraji patří i okres Mělník, k němuž se v této práci vzhledem k významu od ostatní země odlišných podmínek tamní vinařské oblasti po zásluze ve značné míře přihlíží.

ných elementů na podnikání (§ 6), časté zcizování dílčích pozemků od usedlostí (§ 1 V) a klasifikaci pozemků dle kvality (§ 1 VI).

§ 1 Statek zakoupený

I. V labské kotlině je jako i v celé zemi nejhojnějším případem poddanské usedlosti tzv. *zakoupený statek*, tj. *statek, k němuž má poddaný široké věcné právo, zahrnující rozsáhlá oprávnění disposiční a dědická*.⁴ Ve vztahu mezi poddanými se toto právo vyznačuje některými rysy práva vlastnického (zcizení, předkupní právo), v poměru k vrchnosti je však právě omezeno vlastnickým právem vrchnosti, jehož rozsah, vedoucí zejména k poddanské osobní závislosti, je proti rozsahu běžného vlastnictví rozšířen o prvky vyplývající z postavení vrchnosti jakožto nejnižšího článku státního aparátu. V 16. a 17. století se zakoupený statek jeví jako výsledek komplikovaného vývoje a mísení „českého“ a „německého“ práva kolonisačního období. Už v předhusitské době a ještě více pak s nástupem stavovské monarchie a zejména ovšem epochy utuženého poddanství doznalo postavení poddaného, původně za kolonisace relativně dosti výhodné, značného omezení. Byl omezen svobodný odchod, dědické právo, jakož i rozšířeno vedle povinností vůči vrchnosti břemeno státní daně. Označení tohoto práva termínem „zákupní“ je kolonisačního původu, totiž podle původního zakoupení od vrchnosti. Proti tomu v 16. a 17. století je kupování usedlosti běžnou trhovou smlouvou se závdavkem a splátkami kupní ceny. Tímto způsobem se převádějí i vinice,⁵ pro které jinak platí řada odchylek.

Podání hlavních rysů zakoupené nemovitosti jakožto základního typu poddanské usedlosti zachycuje zároveň i to, co patří některým jiným typům, jež budou pak probírány v dalším.

II. Podle rozsahu usedlosti se poddanské nemovitosti dělí v celých Čechách na *statky* a *chalupy*. Ze vsi Sazené na svatovavříneckém panství u Mělníka je doložen termín „chalupa kmetičná a poddaná“⁶ a shodně s tím „kmetičný poddaný kláštera“.⁷

Z klasifikace usedlosti jako statku nebo chalupy vyplývá rozsah povinností, které původně jsou přímo úměrné velikosti usedlosti, avšak později

⁴ Procházk a, *Ces. podd. nemovitost* §§ 22—25.

⁵ Pát/Měl, PK Rousovice, f 2 la (s. d., zač. 17. stol.): Daniel Klaudyanus a nyní Samuel Šrámek. Jest v užívání této vinice P. Anna Klaudyanusová vedle společného zápisu na ní se vztahujícího, pročez činí se jí a dítkám jejím na takovou vinici zápis. Drží záhonův 30. Platiti bude perkrechtu do důchodův zámeckých 1½ šš míšen.

⁶ Pát/Měl, PK sv. Vavřínce, f 323a (1956).

⁷ Tamtéž 294a (1694).

je jejich relace díky četným částečným odprodejům a přikoupením porušena. V zásadě statek nese robotní povinnost potažní, chalupa ruční. Vrchnost má pochopitelný zájem na statcích, protože tím vzrůstá její příjem. Tak v Čechelicích, panství Čechelice-Přivory, je krčma třídy chalupy Matěje Jiříckého povýšena r. 1700 na statek a rozsah pracovních povinností příslušně zvýšen, nikoli však najednou, nýbrž postupným vzrůstem během tří let, poskytování platů je pak o tři roky odloženo vůbec; zajímavé je počítání rozsahu polí, o něž je usedlost rozšiřována: méně kvalitní se počítají jako menší, než je skutečná výměra.⁸

Při nedostatečném počtu hospodářů jsou usedlosti spojovány, takže novou jednotku vytváří někdejší samostatný statek a chalupa, jak je to roku 1684 doloženo z téže vsi; poddaný zde pak plní kompletní povinnosti sedláka a snížené povinnosti chalupníka.⁹

III. Ze zvláštních typů zakoupené poddanské nemovitosti se zaznamenává v labské kotlině např. z panství mělnického r. 1640 v Rousovicích *společná usedlost dvou osob*. K této variantě dochází dobrovolným přijetím spoluhospodáře na polovinu statku; nově přijatý hospodář zajišťuje příjemci hodnotu svého podílu na jiné své usedlosti v druhé vsi.¹⁰ Že tato forma nebyla však hospodářsky výhodná, protože většinou statky nebyly rozsáhlé, aby bylo nutno je obhospodařovat spojenými silami, a společné hospodaření jistě velmi často vedlo ke sporům, dokazuje fakt převádění původně společného gruntu na jednoho hospodáře. V Malešově, panství Encovany, došlo k tomu r. 1615 běžnou formou odkoupení příslušné části nemovitosti.¹¹

Jinou zvláštností je *pouze doživotní právo hospodáře*. Tato obdoba praxe velmi hojná za raného středověku (prodlužování délky doby až k právu

⁸ Pát/Měl, PK Čechelice-Přivory, f 54ab: jsou mu níže psaný roly k dědičnému užívání od milostivé vrchnosti přidány v sumě pod 13 strychů. Poněvadž ale vejš jmenované roly velmi špatný a na samém písku sou a on hospodář aby lépeji obstáti mohl, počítají se toliko za 7 strychů. Item sou mu ihned dobrý role k užívání přidane vedle vtelenského lesa, co ovčák prve užíval, pod 3 strychy, a pod kostelnickou cestou, které prve Matěj Jiřícký některý rok v užívání měl, pod 6 str., v sumě pod 9 str., činí oboje počty pod 16 str., od kterých přidanych rolí držitel gruntu budoucně J. M. C. kontribuci dáti a v létu 1703 odváděti teprve povinen bude, roboty pak na tento způsob vykonávati má: léta 1699 za chalupníka, léta 1700 za půlchalupníka a půlsedláka, léta pak 1701 za celého sedláka.

⁹ Tamtéž 175a: Jakub Prchlej ... ujmouce k týž chalupě grunt potažní kostrounovský ... robotu potažní podle jiných potažníků vykonávati ... Co se pak nádenického díla dotejče, jak jiní chalupníci na díla paská (!) platu vycházející, na ty on potahován býti nemá kromě jenom za obouch gruntů jednoho statného dělníka na všelijaké robotní díla posílati podne (!) jiných bez platu povinen bude.

¹⁰ Pát/Měl, PK Rousovice, f 30 Ia: Jiřík Trávnícký (mladší) ... Jakuba Drobného, aby ji (= vinici) společně užívati mohli, spolčil. — Pojištění na tuto vinici Jiříkovi Trávníckému na 4½ šš, kteréž jemu Jakub Drobný pojistil, jakž v knížkách zábožských v listu 29 se najde.

¹¹ Pát/RLA, PK Malešov, f 161a: „tento grunt dva hospodáři řídili, i nemoha pro skrovnost na tom, praví, obstáti“ ... Václav Batěk jej odkupuje za 21 k.

věčnému] se zde vyskytuje už v době s novým podnikáním vrchností a rozmanitějšími podobami poměrů k půdě (různorodé obligační poměry). Případy z žitenického panství z r. 1626 se týkají takových prodejů vrchností vesnickým a městským obyvatelům¹² i prodejů vesnických obyvatel mezi sebou.¹³ Jde tu o výjimečné situace lidí buď bez potomků nebo jinak hospodářsky zajištěných, takže běžná forma zakoupeného statku nemá pro ně takový význam. Odlišnou podobu dočasného práva má v letech 1622 a dalších *postupné prodlužování práva ke statku* v Německých Kopistech na panství doksanském v případě dohody sourozenců o různém majetku v pozůstalosti.¹⁴ Řešení obvyklé jinak pro jinopanské poddané je zde aplikováno právě na toho ze sourozenců (resp. jeho manžela), který jediný žije ve vsi, kde napadlá usedlost leží.

IV. Jako v celých ostatních Čechách i v labské kotlině nechybějí případy *převodů poddanských usedlostí na vrchnost*, především *skupování statků*. Vrchnost odkupuje od poddaného jeho právo a zápis do knih se formálně i zde děje způsobem obvyklým pro převody nemovitostí z jednoho poddaného na druhého. Rozsah takto získaného poddanského práva, konsolidovaného nyní s vrchním právem vrchnosti, vyjadřuje obvyklá převodní fráze, když např. r. 1688 prodává v Pšovce, panství Pšovka, Ondřej Šulc svůj statek své vlastní vrchnosti, augustiniánskému klášteru, „k dání, prodání, zastavení a s tím jakožto svým vlastním učinění, žádného dalšího práva aneb spravedlnosti a neb jaké vlastnosti na tom sobě, dědicům a budoucím svým nepozůstává, nyní i na časy budoucí a věčné“.¹⁵

Pán kupuje ovšem ponejvíce velké usedlosti.¹⁶ Nejednou důvodem je připojení takto získaných polností k nově zakládanému nebo rozšiřovanému vrchnostenskému dvoru.¹⁷ Jinde však, zřejmě při chalupách nebo malých statcích, kde k tomu vrchnost nutil zájem na plné obdělání polností a neponechání jejich části ladem, kupuje vrchnost usedlost prozatímně a poz-

¹² Pát., PK Žitenice, f 63a: Diser Kauf ist gültig auf der Cartharina Zdiarin undt auf ihr Frau Mutter Thorodea Steppanka, auf balder Lebzeiten undt bleibt dis alte Gerechtigkei bei der Herrschaft Schitenitz.

¹³ Tamtéž 65a, prodává mlynář Mathaus Püstrowitz: Diser Kauf ist gültig auf dess Christoff Langer undt auf seiner Haußfraw Lidmilla, auf ihr baldr Lebzeiten (!).

¹⁴ Lit., PK Litoměřice 291, f 41b—42a, sourozenci Vít Novotný z Rohatce, Regina Vyková z N. Kopist a Dorota Srchová ze Zahofan: On pak Mikuláš Vyka ... po vyjiti těch čtyr let, bude-li chtiti té chalupy déleji ujeti, bude povinen při J. M. Pánu sobě povolení vyjednati. — F 42b—43a (1631): J. M. Pán dotčenou sládkovskou chalupu, kterou měl před pěti lety prodati, ráčil milostivě povolit ... (aby) po vyjiti čtyř let buď prodati anebo další povolení při J. M. P. povini byli objednat, památného počnouce při prv příštím Martině, dobrou krmnou hus, ročně bez pobytky (!) do panské kuchyně odvedli.

¹⁵ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 289.

¹⁶ Pát/RLA, PK Volevčice, p. Bílina, f 9a (1600—1), Štastný Zikmund prodává Oldřichu Filipovi z Lobkovic statek za 1500 kop.

¹⁷ Tamtéž 132a (1608): (od obce) koupem teno (!) grunt za příčinou připojení ke dvoru velenskému jeho M. Páně.

ději takový grunt, když se najde zájemce, prodává znovu poddanému.¹⁸ Nutnost koupě vrchností se zračí v Žitenicích r. 1611, kdy vrchnost kupuje špatně obhospodařovaný statek panošovský, na němž dosud hospodařila paní Kaplířová;¹⁹ protože jde o příslušníci vyššího stavu, nezabírá²⁰ jej z titulu nedostatku péče, jak by jistě učinila u poddaného. Jinak také osoby bez dědiců mohly, aby si zlepšily životní podmínky, svou usedlost vrchností *prodat na případ smrti*; ihned získaly peníze a nemovitost přešla na pána až po jejich úmrtí.²¹ Neprodání jinému poddanému bylo v zájmu prodávajících; poddaný by totiž vždy chtěl usedlost jako hospodář převzít rovnou.

Pro toho, kdo pozemků pozbýval, bylo ovšem nadmíru důležité stanovení přiměřené ceny. Pokud se dalo za účasti osob cizích a od pána odlišných, jak také bylo zvykem,²² dostával prodávající víceméně skutečnou cenu svého majetku. I když zejména účast šlechticů nemusela být zárukou takového objektivního postupu, větší počet osob skýtal vždy vyhlídku větší reálnosti. Důležité jistě je, že je to praxe obvyklá při zcizování statků vůbec a věcný odhad rychtářů, konšelů²³ a případně i sousedů tu znamenal existenci určité tradice.

Ojedinelým případem získání usedlosti vrchností je *zřeknutí se v její prospěch*. K tomu dochází ovšem jen v hospodářské situaci pro poddaného mimořádně nepříznivé, když totiž jeho hospodářství podlehl zkáze a pod-

¹⁸ Lit., PK Litoměřice 101, f 5a (zal. 1615), v. a p. Žitenice, č. 2: chalupa rutovská: Táž chalupa se vším příslušenstvím od vrchností koupěna, jakž zápis v starých knihách folio 86 ukazuje. — F 5b (1689) ji za 40 zl. koupil Wentzel Zeitschke.

¹⁹ Lit., PK Litoměřice 88, f 24ab; in fine: aby sobě poddaný stežovati (!) nemohli, že z téhož statku s koňmi povinností se jim nepomáhá, v to se uvoliti ráčil, jeden potah u Žitenic za tou příčinou chovati.

²⁰ Přehled této problematiky podává Vl. Procházk a, *Zabrání majetku poddaných pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university XC 8 1961/1962 — Macůrkova pocta.

²¹ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 149 (1657). Marx Jone s ženou Annou v Michalovicích.

²² Lit., PK Litoměřice 78, f 131a (1601), v. a p. Třebušno, statek vdovy Koubovy: S dovolením statečného a urozeného rytíře a pána Jaroslava Kaplíře ze Sulevic, na Číškovicích a Třebušni stalo se pošacování statku kubovského ve vsi Třebušni od osob jak cizopanských s dovolením jich vrchností, tak i od poddaných páně osob přísežných, zejména položených takto: Jana Točina z Tacholčic, Kouby Karlíka z Řepčic, urozeného pána, pana Radslava Vchynského z Tetova na Teplicí, Jana Horáka ze vsi Mášovic, Petra Zegwarta z Řepic, urozeného pána, pana Petra Kostomlatského z Vřesovic na Ploskovicích, Jiřka Průši, Víta krčmáře ze vsi Číškovic, Melichara rychtáře, Jana Andresovic ze vsi Třebušně, Adama rychtáře ze vsi Tejnice, a to takové, že všecken statek, jak svrchu dotčeno, koubovský se vším k němu příslušenstvím ... od osob napřed jmenovaných pošacován jest za summu 700 šš míš. Závdavku 200 šš a področní placení po 25 šš až do vyplacení a vyplnění té vsi summy. Podle kteréhožto pošacování urozený pan Jaroslav Kaplíř z Sulevic, dědičný pán gruntův těch, ten statek kubovský (!) se vším k němu příslušenstvím ujímatí ráčí.

²³ Pát/RLA, PK Volevčice, p. Bílina, f 113 a (1628): od rychtářův a konšelův třískolupských, počeradských a rychty benešovské. Podobně f 164b (1636).

daný nemá sil, aby hospodařil dále,²⁴ takže vzhledem k tíživým povinnostem z usedlosti je pro něho jediným východiskem resignace na statek, i když nepochybně musí vést ke společenskému sestupu a snížení životní úrovně. Vrchnost zde bez poskytnutí jakékoli protihodnoty získává celou jednu poddanskou usedlost.

V. Důsledkem intenzivního hospodářského života labské oblasti je, že měrou daleko větší než kdekoli jinde dochází zde ke z c i z o v á n í č á s t í u s e d l o s t í. Statky nejsou neměnnými historickými celky s tradičním rozsahem polností i povinností, nýbrž jejich velikost se řídí *konkrétními potřebami a možnostmi jednotlivých hospodářů*.

Tak už r. 1535 podle nejstarší české pozemkové knihy, žitenické²⁵ koupil Matouš Tříska polovinu vinice Racmanky od Jana Mráčka za velmi zajímavého určení částky splácení, totiž hodnoty obnášející polovinu výnosu roční produkce vína.²⁶ Při těchto prodejích jde o *části vymezené*, jako „dva losy dědiny . . . za VI k. a X gr.“ v Chodounech na Roudnicku r. 1563,²⁷ nebo naopak jen *přibližně určené*, jako třeba „kus dědiny“ r. 1612 v Žitenicích.²⁸

V pozdější době dochází k řadě *koupí dílčích nemovitostí od vrchnosti*. Tak r. 1672 v Zálezlích na panství keblickém koupil Mailes Finger s ženou Annou „kus pole s loučkou, slove Bernášovské“.²⁹ Označení pole jménem starého držitele ukazuje, že tu šlo o nový prodej z půdního fondu polností napadlých předtím na vrchnost z titulu odúmrti nebo zabrání (pro špatné hospodaření, zběhnutí, nemravný život nebo trestný čin) a nyní tedy zase postupovaných poddaným. Vzorem jsou však i vrchnostenské prodeje dominikální půdy. Tak tomu je patrně na počátku 17. století, když se uvádí při soupisu polností noskovského mlýnu z Žitenicích: „pode mlejnem na Valači přikoupeno od vrchnosti 1 str.“³⁰

Nejobvyklejší je dělení původně větších celků na celky menší u vinic.³¹ Na keblickém panství např. v Keblicích a Pokraticích je dlouhá řada vinic,

²⁴ Lit., PK Litoměřice 78, f 48a (1657), v. a p. Třebušno: Jiřík Kunc se ohlásil před rychtářem a starších obecních (!), poněvadž svou chalupu (koupenou dle f 43a r. 1628 za 200 k.) skrze oheň v nic obrácenou zase vystaviti nemůže, že jse jí odříká a milostivé vrchnosti se vším právem a spravedlností, kterou k ní má a míti může, odevzdává.

²⁵ V l. P r o c h á z k a, *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*, Čas. Spol. přátel starožitností 48, Praha 1980, 81–83.

²⁶ Žit. f 62a (1535): Matouš Tříska koupil vinici Racmanku, nad Klímovic polem položenú, od Jana Mráčkovic, polovice té vinice za sto kop a za XX šš. A na to zavdal XV šš. A potom má každý rok polovici peněz dáti, zač vína prodá, až do zaplacení té sumy. A půlpáta dne roboty týž Matouš má míti na té polovici.

²⁷ Pát/RLA, PK Chodouny, p. Roudnice, I. čísl. f 1a, Jiří Šedina Jiřímu Rybkovi.

²⁸ Lit., PK Litoměřice 88, f 207a, Vondra Hajný za 20 k. hotově Janu Pekařovi.

²⁹ Lit., PK Litoměřice 556 a 557 (zal. 1630).

³⁰ Lit., PK Litoměřice 101, f 142b (zal. 1615).

³¹ Lit., PK Litoměřice 557, p. Keblice, vinice č. 201 (1685), 212 (1684), 236 (1647), 238 (1681), 247 (1664) atd.

kde už v čele zápisu je psáno, že dotyčný pozemek je dílem vinice.³² Zvláště zřetelně se to ukazuje v Pokraticích u vinice březkovské, kde jsou poznamenány druhý až pátý díl „téhož lada“.³³

Kupodivu poměrně ojediněle se výslovně uvádí, ke které usedlosti³⁴ oddělovaná část patřila. Dílování pozemků je tak rozšířeno, že v jeho oběhu se účastní osoby z širokého okolí, typicky ze sousedních vsí.³⁵

VI. Specialitou pozemkových knih z labské kotliny je označení kultury polností. Tento zvyk uvádět, o jaký její druh jde a případně i změny proti stavu předchozímu, je nejenom svědectvím značné přesnosti vedení knih, na něž jistě měly vliv i živější hospodaření a obchod, nýbrž ukazuje i různost osevních kultur intenzivnějšího zemědělství, a tak zároveň má navíc mimořádný význam přesahující rámec právního posouzení knih a poddanských poměrů, protože dovoluje upřesnit obraz urbářů a jiných pramenů o typech výroby a zejména o změnách produkce. Jde tu v souvislosti s rozkvětem vinařství především o pozemkové knihy vsí Pokratic na kebllickém panství, kde ve dvou knihách založených r. 1630 se seznamávají jednotlivé pozemky podle tratí v celkovém průběžném očíslování.³⁶

Největší význam mají ovšem vinice, kterých je také největší počet. Zvláště důležité jsou poukazy na *promíchání vinic s poli*; tak např. v čele první knihy pozemky 2, 3 a 8 jsou vinicemi, pozemky 1, 4, 7 a 9 (v knize omylem znovu podruhé 8) poli. V trati Okolo vrchu Hradiště jsou mezi vinicemi poli celé komplexy (parcely 110—115, 117—122, 124; 371—426). Proti tomu zas ve trati Okolo vrchu Kameníčka je sice poli hodně, ale nesouvisí zcela (parcely 143, 144, 146—150, 152—3, 155, 164, 169, 170, 175, 179). V knize některá čísla chybějí vůbec (19, 20, 24, 35, 36, 41, 42, 44—48, 82, 90), jinde je uvedeno jen číslo bez dalšího záznamu (177, 178). S vinicí je často na pozemku *v jeden celek spojen jiný typ polnosti*. Tak vystupují vinice „s dědinou“,³⁷ „s kusem dědiny“,³⁸ „s dědinou a cestou svobodnou“,³⁹ „s kusem pole“,⁴⁰ „s kopaninou“⁴¹ nebo „s ladem“.⁴² Podle pěstování i jiné kultury

³² Lit., PK Litoměřice 556 (zal. 1630), p. Keblice, č. 10, vinice zdinafská.

³³ Tamtéž č. 18, vinice beřkovská ve trati Nad cestou Oušticí.

³⁴ Lit., PK Litoměřice 257, f 264a (1641), v. a p. Keblice: Petr Špineta, Vlach, zedník a obilní při městě Litoměřicích, koupil tuto vinici (slove na Syrným ležíc) a předtím k chalupě mníškovské náležející.

³⁵ Lit., PK Litoměřice 88, f 119b (1601), v. Skalce, p. Žitenice: Jan Zahradka od Vavřince Sládka z Žitenic.

³⁶ Lit., PK Litoměřice 556 a 557 (zal. 1630).

³⁷ Č. 64 fejpovská, 434—435 lukšovská, 436 felberovská, 437 komářovská.

³⁸ Č. 6 doušovská.

³⁹ Č. 267 Čtyřkolských.

⁴⁰ Č. 201 vávrovská.

⁴¹ Č. 166 berbartovská, 214 rychtářovská.

⁴² Č. 154 ulrychovská, 203 krystkovská.

na vinici nacházíme vinice „s štěpničkou“,⁴³ „s kopaninou a štěpím“⁴⁴ a „s sadbou a ladem“.⁴⁵ Zhoršení kvality se rovněž poznamenává. Tak vinici č. 557 definuje kniha jako „od mnoha let velice zaladilou a nanejvýš zpustlou“. Vedle toho se poznamenává i zařízení. Vystupuje vinice „s ladem a lisem“,⁴⁶ „s půl lisem“⁴⁷ nebo „s lisem, vobratem a cestou svobodnou“.⁴⁸

Z polí je značné množství zcela věnováno pěstění obilí;⁴⁹ rozsáhlá praxe prodeje, původně vyvolaná rozšiřováním vinařství, nezůstala tedy omezena jen na ně. Jako vinice jsou ovšem i pole („dědiny“) „s štěpím“⁵⁰ nebo „s štěpničkou“.⁵¹ Z luk se vyskytuje ojedinělá louka⁵² i komplex,⁵³ z nich jedna „s dědinou“.⁵⁴ Jako samostatné polnosti — vedle zmíněného spojení s vinicemi — vystupují i *kopaniny*,⁵⁵ jsouce dokladem stále zvětšeného zájmu o půdu.⁵⁶ Naopak dokladem hospodářského úpadku jsou *lada*,⁵⁷ ač jistě i ona se často stávala základnou dalšího hospodaření intenzivního.

Označení druhů půdy podávají i pozemkové knihy těch panství, kde v čele zápisů recepcí ze záznamů urbárních se *vedle soupisu polností podává i seznam povinností*. Tak je tomu např. na panství Žitenickém.⁵⁸

§ 2 Podprodej nemovitosti poddaným jinému poddanému

I. Podprodej poddanské nemovitosti jedním poddaným jinému poddanému je zvláštní institucí poddanského nemovitostního práva labské kotliny. Nutno ji lišit od obdobného postupu z celého území Čech, kde však má povahu odlišnou, jsouc normálním prodejem části usedlosti s povinností poskytovat část plateb nebo i robot na prospěch statku, od

⁴³ Č. 165 čejkovská.

⁴⁴ Č. 163 kubkovská.

⁴⁵ Č. 159 rydlovská.

⁴⁶ Č. 217 molišovská.

⁴⁷ Č. 244 holubovská, 245 busínská; 557 koblerovská: Díl vinice této druhé Na Karhánku ležící s polovicí boudy na ní.

⁴⁸ Č. 268 arkadyusovská.

⁴⁹ Např. č. 308; 310 horoutovská, 315 polákovská, 321 doušovská, 323 švardovská.

⁵⁰ Č. 158 bernartovská, 322 hendrychovská.

⁵¹ Č. 173 Kulhavýho.

⁵² Č. 354 deroušovská.

⁵³ Č. 330 deroušovská, 334 polákovská, 335 šrýtovská, 336 nedvědovská.

⁵⁴ Č. 337 deroušovská.

⁵⁵ Č. 123 kynlovská, 125 darbochovská.

⁵⁶ Č. 340: „kopanina nová“ u dědiny polákovské.

⁵⁷ Č. 57 formánkovské, 60 veysovské, 76 platovské, 161 švábovské.

⁵⁸ Např. Lit., PK Litoměřice 101, f 132b (zal. 1615), v. a p. Žitenice: N. 42 Chalupa hrabkovská. Vrchnosti ouroku dává 10 K. Z louky plat obyčejný 47 K. Roboty v lese 2 dni. Z vinice 5½ dne. Pole: 2 str., 2 str., 2 str. 3 v Louka 1 vůz, votavy ½. V sadě při chalupě ¼ vozu. Vinice: 1 sud.

něhož půda byla odloučena, ale který vůči vrchnosti musí plnit povinnosti v původním rozsahu. Proti tomu v kotlině Labe jde o vytvoření *nového samostatného věcného práva, práva podzákupního*.

Tato instituce se zde rozšířila masově. Pozemkové knihy se hemží zápisy o koupi vinice, kde vedle běžných ustanovení o ceně a formách jejího zaplacení je stanoven i zvláštní úrok ve prospěch držitele gruntu. Pokud je jím prodávající, zmiňují se v takové smlouvě jen dvě osoby.⁵⁹ Tak to ukazuje už nejstarší česká vesnická pozemková kniha, pocházející právě z této oblasti, v jednom z pozdějších svých zápisů.⁶⁰ Většinou však, jak se to také projeví na celém dalším materiálu, tu jde o platy ve prospěch osob od kontrahentů odlišných. Charakteristická je vždy zvláštní *úroková klausule*,⁶¹ neboť tento úrok, jak bude blíže vysvětleno vzápětí, se platí jako nový typ povinností z takto podprodané nemovitosti. Proti tomu *perkrechtní klausule* na zvláštní dávku vrchnosti⁶² sama o sobě tuto instituci neohlašuje, mohlo by tu pod tímto jménem jít i o běžný plat vrchnosti z vinice.

Svou právní podstatou je tato instituce analogická běžně zakoupené poddanské usedlosti. Kdežto však v případě postoupení statku vrchností poddanému si feudál zachovává celý široký okruh vrchnostenských práv k půdě (poddanské povinnosti) a především postavení pozemkové vrchnosti, *poddaný podprodavší část své půdy, aniž však by její pouto s původním statkem bylo úplně přerušeno, získává toliko nerozsáhlý plat, jenž má opakovací povahu (stejně jako práva vrchnosti).* Dostí se podobá poměrně malým povinnostem raného kolonisačního období. Tato instituce je dále dokladem, jak podle koncepce vzniklé ve středověku je možné věcné právo dělit v několik práv dílčích (několikero držeb). Hierarchie vrchního práva patřícího vrchnosti a práva patřícího poddanému se zde podle zcela analogických zásad rozmnožuje o další článek: ještě omezenější právo dalšího poddaného, vydělené ze základního poddanského práva, vzniklého propůjčením od vrchnosti. Jestliže právo podprodané zanikne, pozemek se znovu úplně spojuje s usedlostí původní, analogicky jako při konsolidaci

⁵⁹ Lit., PK Litoměřice 88, f 291a (1591, v. Skalice, p. Žitenice: Mikuláš Hrách koupil vinici od Doroty Turkovské, na Srním slove, mezi polemí Jana Zahrádky z Skalice, za sumu XXX šš. Na to zavdal III šš a ostatní sumu na roky pod polovicí vína klášti má. Každýho roku ouroku Janovi Zahrádkovi do Skalice 28 gr. platiti má.

⁶⁰ Žit. f 139b (1584): Mach Skalice (!) koupil jest dva kusy loučky pod tímto právem od Víta Nováka Skalice (!) za V šš za hotové peníze. A týž Mach i jeho budoucí povinni platiti budou platiti (!) Vítovi Novákoví i jeho budoucím LI gr. míš. při svatém Jiří jedná v rok.

⁶¹ Lit., PK Litoměřice, f 204b (1604), Na Mravenici, p. Žitenice, P. Kateř. Šídlová Davidu Krejčímu: Z té vinice náleží ouroku každýho roku k statku polívkovému 4 gr. — Pát., PK Žitenice, f 313b (1669), Tomáš Rudolf Jiříkovi Bethovi: Z též vinice nadjmenovaný kupující povinen ouroku bude Janovi Bechínovi každoročně po 3 kr. platiti.

⁶² Pát/Měl, PK Rousovice, f 10 IIIa (1687), Jan Burian Janu Vančurovi: Berkrechtu do důchodu platiti příleží ze 14 zákonův po 3 gr. míš. 42 gr.

práva vrchnosti, jež získala statek poddaného (§ 1 IV). Z pramenů máme doklady zpětného prodeje takové vinice držiteli základního gruntu.⁶³

Této hierarchii trojího práva odpovídá i rozšíření soustavy povinností o další článek. Vedle různě stanoveného *úroku* (viz odst. IV. tohoto §) dostává vrchnost z vinic tímto způsobem propůjčených *perkrecht* ve stanovené pravidelné výši 3 gr. ze záhonu (tab. I, II), jehož rozsah na rozdíl od úroku je neměnný. Vedle toho jde vrchnosti k prospěchu běžný plat ze základního gruntu, z hospodářství prvního, vyššího poživatele. Vrchnost tedy výhodně využívá rozšíření hospodářské produkce k dalšímu svému obohacení. Nezaplacený *perkrecht* dřívějších držitelů nižšího poživacího práva vymáhá od držitelů pozdějších.⁶⁴ O tom, že *perkrecht* se váže na prodej, svědčí, že spojí-li se podprodaná vinice znovu s původním statkem, povinnost jeho placení zaniká.⁶⁵

II. Mezi příčinami tohoto odchýlného vývoje labské kotliny jmenují prameny samy především i jinde obvyklé *zpustnutí půdy*, která novým zužitkováním znamenala přínos jak pro toho, kdo se jí znovu ujal, tak pro vrchnost.⁶⁶ Nelze však pochybovat o tom, že tento případ je namnoze vedlejší. Ve skutečnosti tu šlo o *nový zdroj příjmu z půdy pro poddaného*. Prudký rozvoj této instituce (např. na mělnickém panství v Rousovicích po r. 1620) ukazuje vznik zcela nového typu hospodaření: kapitálově bohatí sedláci, ale zvláště i měšťané (tab. I, č. 26, tab. II, č. 19, 20) a šlechta (I 1, 14) začínají podnikat na *poddanské půdě*. Význačnou roli tu hrají osoby mající příjem z výnosnějších hospodářských provozů nezemědělských: mlynář (I, 2, 21), krčmář (I 9) nebo krejčí (II 2). Rolník sám často nemá k tomuto podnikání tolik prostředků, nehledíc k tomu, že mnohdy tradičně zůstává u starých směrů výroby. I tak však tento vývoj znamená pro něho hospodářské zlepšení, neboť bez nákladu na výrobu a risiko ztrát (neúroda, přírodní pohromy) si opatřuje jistý zisk jen postoupením půdy. *Většinou však jde o podnikání jednoho poddaného na půdě druhého poddaného* (tab. I, II). Přitom nepřicházejí v úvahu jen případy poskytnutí půdy nevýnosné;⁶⁷ při rozsahu tohoto propůjčování se běžně od statků odděluje ja-

⁶³ Tamtéž, f 10 Ia (1630), Alžběta, manželka Ferdinanda Jíry, zlatníka z Nového města pražského, Matěji Zezulkoví.

⁶⁴ Tamtéž f 51 IIb (1688), Anna, vdova po P. Janu Slovakiusovi, prodává vinici Tomáši Zezulkoví s povinností zaplatit zasedělý *perchkrecht* 21 zl. 51 kr.

⁶⁵ Tamtéž 10 Ib (1636): Poněvadž vinice tato na jeho vlastním gruntu jest, *pergkrechty* jemu se pasírují a nebude žádných povinen platiti. — Shodně f 10 IIa.

⁶⁶ Tamtéž 44 Ia (1661): vinici tuto po Martinovi Vostrovníkovi, která od mnoho let pustá jest zůstávala a z ní do důchodu žádného platu nepřicházelo, uznávajíce pak pan hejtman, že lépe jest, aby se krunty zvelebovy (!) a tak důchod aby nehynul (prodal ji P. Jakubovi Klinkovi).

⁶⁷ Pát/Měl, PK rt. Záboří, f 49b (1611), v. Kly: Jan Vobořil ... místo slove Poustka, z něhož mu žádného oužitku nepřicházelo a on do důchodu zámku mělnického plat vedle urbáře každého roku odvozovati musel ... prodává obřístvenskému poddanému Jakubu Perníčkovi.

kákoli jen trochu výnosná půda. Rozmachu podnikání nasvědčuje fakt, že mnohdy jeden hospodář podprodává řadu svých polností⁶⁸ a přitom případně i sám se zakupuje jinde (tab. I, č. 23). Jeden podnikatel se také případně zakupuje ve dvou vsích.⁶⁹ Nově utvořený objekt sestává nejednou z pozemků patřících dvěma hospodářům (I 4, II 4). Poměrná výše úroku, např. 1 4½ kopy, ukazuje, že vznikly jednotky značně rozsáhlé.⁷⁰

Někdy takto propůjčené vinice měly *speciální funkci sociální*. Podkoupě se stala *zdrojem výdělků sociálně nejslabších elementů* (podruh: tab. I, č. 11), které si touto cestou aspoň částečně zlepšují svou hospodářskou pozici. Zvláště hojným případem je pak funkce *výměnku*. Ve Klech v zábořské rychtě na panství mělnickém si Matouš Werner při postupu statku Václavu Sychrovskému vymínil r. 1633 mimo jiné „ourocky z vinic“; Wernerova žena však, kdyby ho přežila, má z celého výměnku platit Sychrovskému ročně půl druhé kopy.⁷¹ Podobně r. 1657 si v Keblicích, panství Keblice, vdova po Matesovi Jamlovi z kačerovské krčmy vymínjuje vinici, ze které platí Janu Lukešovi 18 gr.⁷² Jako prostředek pro získání obživy v starobě převzal r. 1615 v Žitenicích jistý Vacek Suchý od jiného zas Jana Lukeše doživotně vinici s platem 6 gr. z ní.⁷³ Povaha instituce se ve všech těchto případech odlišnou sociální funkcí ovšem nemění, má toliko zvláštní poslání (výměnek), ne běžnou funkci rozšíření výroby statku normálního typu.

III. Převážným předmětem takového propůjčení poddanské půdy jsou *vinice* a tomuto odvětví zemědělské výroby vděčí tato instituce za svůj rozmach v této oblasti. Avšak stejně bylo možno postupovat i s nemovitostmi jinými, zejména *poli*.⁷⁴ Samostatnou kategorií jsou v tomto směru budovy. Máme doklady na podobné propůjčení *chalupy* v rámci statku⁷⁵ a propůjčení *sklepu*.⁷⁶

IV. Úrok placený vlastníku základního poddanského statku se převážně plní *v penězích*. Jsou však z toho pravidla výjimky. Zvláště důležitá je možnost placení naturálního, totiž *ve víně*, a to paušálně *dílem výnosu*,

⁶⁸ Tab. I, č. 5, 10, 12, 15, 17, 18; I 16, 20, 25; II 4, 6, 7; II 8, 9, 13.

⁶⁹ Tab. I, č. 4, II 4. — Tamtéž f 7 la (1637), vinice Kateř. Kaňkovské: Oouroku Matějovi Zezulkoví do Rousovic 1 šš 6 gr. mš., k gruntu Blehovskému 30 gr. mš.

⁷⁰ Pát/Měl, PK Rousovice, f 49 la (1613), ryt. Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu: ouroku k mlejnu rejnkovskému, již do důchodův 2 šš 30 gr., ouroku k statku blehtovskému do Rousovic 2 šš. — Jediná vysoká položka: tab. I, č. 1.

⁷¹ Pát/Měl, PK rt. Záboří, f 50a.

⁷² Lit., PK Litoměřice 557, f 492a, vinice č. 438 v trati Pod vrchem Příslovím.

⁷³ Pát., PK Žitenice, f 17a (1610).

⁷⁴ Lit., PK Litoměřice 88, f 126b (1596), v. Skalce, p. Žitenice, Jan Vondrayl s ženou Kateřinou Janovi Vondráčkoví.

⁷⁵ Pát/Měl, PK rt. Vrutice, f 75a (1611), v. Újezd, Vacek Karlův Balcarovi Šenfelderovi; k chalupě přidáno 10 záhonů, platí 15 gr., slepici a 10 vajec.

⁷⁶ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, f 320a (1697), v. Pšovka, Ondřej Šulc Oldřichovi Kreslerovi.

kterým je obvykle *desetina* docílené výroby.⁷⁷ Pozdější dohodou mohla být přeměněna v peněžní plat.⁷⁸ Této tendenci k přeměně naturálních platů v peněžní odpovídá i případ, kdy peníze jsou chápány jako forma základní a jejich změna ve víno má povahu subsidiární, jestliže podnikatel nebyl s to platit v penězích.⁷⁹ Ojediněle se z vinice poskytují *slepice a vejce*⁸⁰ a stejně řídká je i *robota* ve prospěch poddanského vlastníka gruntu.⁸¹

Výše peněžního úroku je různá. V Rousovicích na panství mělnickém lze např. velmi pěkně zachytit vývojovou tendenci (tab. I.). V dvacátých letech 17. století tu perkrecht úrok převyšoval, obvykle byl o polovinu větší, někdy však více než dvojnásobný. V třicátých letech se obě položky vyrovnávají a od čtyřicátých let naopak úrok převyšuje perkrecht. Zvyšující se vinné hospodářství a jeho konjunktura ženou zřejmě výši úroku nahoru. Neplatí to ovšem všeobecně, je hojně výjimek a celková tendence platí jen o slabé většině případů. Toho příčinou jsou asi odchylné poměry některých polností (menší úrodnost), ale patrně i zcela individuální zřetele (snížení ceny osobnímu známému apod.). Ve srovnání s Rousovicemi poměry v sousedním Borku nedovolují vyslovit žádný obecný závěr, neboť v žádné době nepřevažuje některý typ poměru (tab. II). Jaká je toho příčina, nelze říci. V některých případech není o úroku vůbec zmínky (tab. I, č. 6 a 13). Zvláště v Borku je to způsob obvyklý,⁸² nechybí však ani na jiných panstvích, např. v Michalovicích na panství kláštera sv. Vavřince.⁸³ Zcela patrný je proti tomu důvod dočasného osvobození od úroku, totiž při znovuoobhospodaření zpustlé půdy.⁸⁴

Variabilitu výše úroku částečně osvětlují některé transakce. Někde lze

⁷⁷ Lit., PK Litoměřice 88, f 312a (1592), vinice p. Žitenice, Ondra Jakubovic ze Staňkovic Žitenickému rychtáři Kolískovi: z kteréžto vinice krčmáři pohorskému i budoucím jeho desátej díl vína dávati má. — Stejně PK Litoměřice 101, / 63a (zal. 1650), chalupa kotíkovská.

⁷⁸ Lit., PK Litoměřice 88, f 244a (1606), vinice p. Žitenice: Tak jakož Vávra vinař z vinice své jemu Jírovi Trymbuchovi každého roku desátek z vína, co mu ho Pán Bůh naděliti ráčil, dával, kterýžto desátek Jíra Trymbuch tímto zápisem zase zrušil a místo toho smlouvu s ním Vávrou vinařem učinil, aby mu z též vinice každého půl líta při Sm Jíří a Sm Havle ouroku po 20 gr. míš. vyplacoval.

⁷⁹ Jako v pozn. 67: tehdy aby v těch 30 gr. míš. byl povinen on Jakub i potomci jeho Janovi Vobořilovi i budoucím jeho víno, co jim koliv z vinice Pán Bůh naděliti ráčil, každého roku vydělávati a za to sobě takové peníze vyrážejí.

⁸⁰ Srov. pozn. 75.

⁸¹ Lit., PK Litoměřice 88, f 258a (1597), vinice p. Žitenice, Jíra Vaněk Jírovi Sloukovi: z té vinice jest povinen roboty Jírovi Vaňkovi 5 dní. — Tamtéž 306a (1592), Šebesta Šebek: z kteréžto vinice Janovi, krčmáři pohorskému, sedm dní roboty každého roku na vinici odbývati má.

⁸² Pát/Měl, PK Borek, f 7 1a (1620), 8 1a, 9 1a, 10 1a a jinde velmi často.

⁸³ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 81 (1644—5), Michael Bimmer: Weingarten, ... von welcher zu dem Scholzischen Guett kein Zins gegeben wirdet.

⁸⁴ Pát/Měl, PK Rousovice, f 38 1b (1686), místo do konce pusté: z kteréhožto Jan Lehman do smrti žádný [!] ourok gruntovní platiti nemá.

jen konstatovat fakt snížení nebo zvýšení, v tomto případě formou konjunkturálního prodeje dál, jako když v Rousovicích Jakub Pezold koupil r. 1614 za 14 k. 30 gr. 9 záhonů s perkrechtem 27 gr. a úrokem 20 gr., roku 1632 však z toho prodal za 25 k. 3 zákony s perkrechtem 9 gr. a úrokem 15 gr.⁸⁵ Skutečné jednání zachycuje r. 1597 pozemková kniha pro Úpohlavu, panství Čížkovice, kde z jisté čejkovské dědiny platil úroku, nyní už vrchnosti, jediný z obhospodařovatelů, totiž Václav Šedivý, 10 kr. a vedle toho ještě 4 kr. na „turecké“ berně; dohodou se dlužná suma berních platů ve výši 3 k. 20 gr. rozdělila mezi něho a druhého obhospodařovatele napo-
lovic a napříště měl Kuchyňka nebo jeho nástupci přispívat obnosem 6 kr. na úrok a 3 kr. na berně.⁸⁶ V Žitenicích r. 1612 odkoupil z ročního platu 32 gr. Jiříkovi Trymbuchovi Jan Pekař za 7 k. takovou část, že nadále má „pro památku“ platit už jen 2 gr.⁸⁷

§ 3 N e m o v i t o s t n e z a k o u p e n á

I. Nezakoupený statek nebo jednotlivý pozemek je nemovitostí,⁸⁸ k níž *poddaný má jen požívací právo*, protože ji od vrchnosti nepřijal formou zá kupu, nýbrž bez zakoupení prekaristicky, tj. do vůle vrchnosti. Nezakoupená nemovitost se od pachtu liší tím, že není pouze soukromoprávním poměrem obligačním, nýbrž uzavírá v sobě i prvky poměru mezi vrchností a poddaným. Pokud poddaný na usedlosti hospodaří, je z ní povinen odvádět všechny dávky a provádět všechny úkony jako poddaný na statku zakoupeném, nemůže však nemovitostí disponovat ani mezi živými ani na případ smrti. Rustikální nezakoupená nemovitost vzniká propůjčením půdy rustikální (vrchnost ji propůjčuje, protože by sama, pokud by břímě nepřesunula na poddané, musila platit kontribuci), ale nemá pro ni hospodáře, jenž by se natrvalo zakoupil, dominikální nezakoupená nemovitost propůjčením půdy dominikální. V tomto druhém případě je její rozdíl od pachtu (řada vrchnostenských pozemků bývá jen dočasně propachtována) zvláště zřejmý.

V Čechách hraje nezakoupený statek roli poměrně malou. Tím se naše poměry liší od slezských, kde nezakoupenost převažovala.

II. Držba celých nezakoupených statků je v Čechách v 16. a 17. století dosti výjimečná. Prakticky jediným případem je *držba zpustlé*,

⁸⁵ Tamtéž I ...

⁸⁶ Lit., PK Lovosice 301, f 36a.

⁸⁷ Lit., PK Litoměřice 88, f 207ab.

⁸⁸ K tomu srov. Procházk a, *Čes. podd. nemovitost* §§ 26—28. Z nejnovější literatury zejména M. Šmerda, *Postavení poddaných ve střední Evropě v období pozdního feudalismu*, Slovanské historické studie 4, Praha 1961, 263—322.

kdysi zakoupené usedlosti. Příčinou je tu *nedostatek poptávky* po gruntech, nedostatek vhodných hospodářů, obvykle pouze dočasný. Za takovýchto okolností vrchnost vítá, když pozemek bude vůbec obděláván, jednak s ohledem na *nepříznivé následky polí neobhospodařovaných*, jednak s ohledem na možnost *zisku*. Doklady nezakoupených usedlostí, jimiž jsou zvláště chalupy, nejsou v pozemkových knihách příliš hojné. Pěkné příklady lze uvést z Haslic, panství Velký Újezd. Poznámává se přitom fakt sám, bližší podmínky nejsou určeny.⁸⁹

Pramenné doklady dobře ukazují dočasnost nezakoupenosti celých usedlostí. *Jakmile je totiž zpustlé hospodářství znovu vybudováno, uplatňuje se nepopiratelná tendence k jeho přeměně ve formu zakoupené usedlosti*. Zájem na této změně právní situace bývá na obou stranách, vrchnosti i poddaného. Tak tomu bylo třeba v případě Adama Poláčka ve Strašnicích, rychta Vysoká, panství Mělník. Jak totiž vysvítá ze zápisu z r. 1682, koupil od něho někdejší pustou chalupu Jana Krejčíře, kterou byl Poláček znovu vystavěl, aniž byl proveden příslušný knihovní zápis, Jiřík Nepoddaný.⁹⁰ Vystavěním domku získal Poláček právo rovné zá kupu, které nyní dále postoupil.

Kde k podobné stavbě nedošlo nebo kde předmětem byl pozemek bez budovy a nezakoupený držitel neprovedl zá kup z toho či onoho důvodu (nedostatek prostředků) sám, ač byli uchazeči jiní, je *nemovitost po určitý čas držena jako nezakoupená prodána formou zá kupu osobě třetí*. Tak tomu bylo na doksanském panství týneckých pannen na sklonku 17. století jak u obyčejných polností,⁹¹ tak u vinic.⁹² Speciální případ této situace se dokládá r. 1668 z Rousovic, panství Mělník, kde nový hospodář převzal s povinností poloviny běžného platu pustou vinici jako normální pole; jestliže by se však v budoucnu našel někdo, kdo by z pozemku chtěl znovuučinit

⁸⁹ Lit., PK Litoměřice 298, f 59a: Mikuláše Cajzicha chalup prázdná. Jacob Menda. Hanc casam desolatam ex consensu Dni fundi pro solutione censur. possidet ab A° 1651 5 Xbris. — Tamtéž 67a: Jana Nejce chalup prázdná stojí. Nunc tenet Wenceslaus Bruhse, sed non est solutum.

⁹⁰ Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 262a: Grunt neb chalup Jana Krejčíře, jest pustá. Zápis Jiříka Nepodaného. Léta 1682 dne 12 Januarij koupil jest tuto chalupu Jiřík Nepodaný po neb. Adamovi Poláčkovi, který ji sám vystavěl a na ni žádného zápisu neměl, od Mandelíny, vdovy po něm zůstalé, za 7 šš hotových, avšak aby ji byl povinen byt přát, načež se mu, manželce, dítkám a budoucím jeho tento zápis činí.

⁹¹ Lit. PK Litoměřice 77A, str. 219, v. Kundratice: Georg Kläber ujal místo od vrchnosti k ustavení jedné chalupy pro své obydlí léta 1678. Platiti má za grunt 6 šš a ouroku ročně 9 x. (Platy jdou do r. 1682) 1681 dd. 9 x. Šimon Douša, užívá to místo, neb stavení jest zbořeno. Anno 1691 Im 12 february ist dieses Stuckfeldt dem Christopp Mauder verkaufft vor 6 Sch., bei Erschreibung erlegt 1 Sch.

⁹² Tamtéž str. 257, vinice V listí: Mikuláš Hluchý. Platí z ní ročně 17 x. 3 d. Tomáš Kašpar. Léta 1684 ujal tuto pustou vinici. Z ní ouroku platiti má ročně po 17 x. 3 d. (Platy jdou do r. 1690.) Léta Páně 1690 dne 14 Febr. jest tento vejš jmenovaný kus lada Bartoňovi Pobudovi od vrchnosti za 7 fl. r., které ihned do důchodu do příj. přijaté sou, prodán, ouroku z něho ročně platiti má po 17 x. 3 d.

vinici a on sám by tak udělat nechtěl, měl nemovitost postoupit dotyčnému uchazeči.⁹³

Neurčitost kvalifikace právního poměru na přechodu od typu nezakoupeného k typu zakoupenému ilustruje i případ z týchž Rousovic z r. 1664.⁹⁴ Tam se ze 60 záhonů vinice, pusté po mnoha let po rytíři Fabriciovi z Hohenfallu, převádí 30 záhonů na Jiříka Kokeše s povinností zaplatit perkrecht za léta 1559—1564 ve výši 9 k. a další povinností platu jen polovičního perkrechtu, tedy z 15 záhonů. Aniž by se zakoupil, dostává vinici „s nápadem s mrtvého na živého“, tj. s právy usedlosti zakoupené, jichž takto od vrchnosti tedy nabývá darem.

III. V řadě případů ovšem *nebylo zájemců o celou zpustlou nemovitost*. Tehdy se ze stejných důvodů jako při propůjčování usedlostí kompletních propůjčovaly alespoň části pozemků řádně neobhospodařovaných.

Příkladem dílčího obdělávání pusté půdy formou nezakoupenosti může být zápis louky z pusté chalupy za 24 kr. ročního platu v knize žitenického panství z poloviny 17. století, v Hořením Lbíně.⁹⁵ V Pokraticích, panství Týnec u Litoměřic, se podobně užívala v letech 1678—93 zahrádka z vyhořelého mlýna za roční plat 3 zl. r.⁹⁶

Podle možnosti se ovšem jako nezakoupené díly zpustlé usedlosti rozdělila mezi zakoupené sedláky ve vsi nemovitost celá. Tak k tomu např. došlo r. 1696 v Čechelicích, panství Čechelice-Přívory u Mělníka, jak svědčí pozdější zákupní zápis, i na pozemcích tvořících po určitý čas panský dvůr.⁹⁷

Jinak v zásadě i dílčí nezakoupená nemovitost je pouhým provisoriem, neboť sdílí osud celku nezakoupené nemovitosti. Jestliže totiž celá nezakoupená nemovitost je znovu zakoupena, jsou dílčí její součásti, prozatím formou nezakoupenosti někomu jinému postoupené, této osobě odňaty a včleněny do původního celku. To ukazuje zaniklá držba výše zmíněné nezakoupené zahrádky v Pokraticích, když r. 1701 vrchnost shořelý mlýn

⁹³ Pát/Měl, PK Rousovice, f 18 Ib: Ujal Jan Čehák vinici tuto pustou pro sebe, manželku, dědice a budoucí svý na ten způsob, aby z ní pole udělati, jeho bez překážky užívatí mohl a poloviční perkrecht z toho odváděti povinnen byl. Však kdyby budoucně někdo to pole křovím zase vysaditi chtěl a on sám s dědici by toho učiniti se spěchoval, moha míti předek, tehdy bude jej povinnen zase postoupiti.

⁹⁴ Tamtéž f 29 IIIab.

⁹⁵ Lit., PK Litoměřice 101, f 230a: Chalupa vantrušovská, pustá. Michal Gruner za užívání louky platí do důchodu JVHrMtí ročně po 24 kr.

⁹⁶ Lit., PK Litoměřice 77A, str. 1: Tento grunt jest shořel a pustý nyní zůstává, od něho Tomáš Kašpar zahrádku užívá, platiti má ročně ouroku 3 fl. r.

⁹⁷ Pát/Měl, PK Čechelice-Přívory, f 201a: Z poručení milostivé vrchnosti jest puštěný jeden grunt, kterej předešle dvůr panský byl, ve vsi Čechelicích Václavovi Burianovi, s 9 šš 52 záhonův rolí a 1 kouskem louky u Svařinky, kterých předešle vrchnost milostivá něco sama a něco lidé poddaní v užívání měli, dle prošacování rychtářův a konšelův čechelských za summu hlavní 200 šš m.

vystavěla a s dvojitým ročním platem po 12 zl. r. převedla mezi běžné mlýny.⁹⁸

IV. Tam, kde nezakoupená půda v menší výměře byla po řadu let obdělávána hospodářem, který jako základ svého hospodářství vlastnil statek zakoupený, stávaly se nezakoupené polnosti integrální součástí zakoupené usedlosti. Nelze říci, nakolik se přitom uplatnil fakt, že na nezakoupenou půdu jako nepochybnou součást kdysi samostatného zakoupeného statku se nenalezl uchazeč, a nakolik vrchnost ponecháváním nového statu quo sledovala buď posílení poddanských hospodářství a tím nepřímým zvýšením svého příjmu, či vysokým ročním platem toto zvýšení svého příjmu přímo.

V Třebušně u Litoměřic, panství Třebušno, prodal r. 1620 Řehoř Hudec Valentinovi Kunzovi usedlost v ceně 30 k. m., z níž se platilo „při Svatém Jiří 18 gr. m. a z kusu dědiny 15 gr. m.“ a podobně „při Svatém Havle 22 gr. m. a z též dědiny 15 gr. m.“;⁹⁹ zde zvláště jasně tvořila ona nezakoupená „dědina“ integrální součást zakoupeného statku. V Třebošnici v zábořské rychtě na mělnickém panství patřil r. 1626 ke statku Kateřiny Krčmářky mlýn, z něhož se vrchnosti poskytovaly ročně dva strychy žita a k němuž patřily i palouk nad mlýnem s platem 1 k. m., další „pronajaté“ polnosti blíže neurčené a štěpnička.¹⁰⁰ Od zpusklé volákovské chalupy v Žitenicích byla někdy na počátku 17. století budova samotná, aniž je udáno, zda a co se z ní pak platilo, dána místnímu krčmáři bez polností, jež k ní patřily.¹⁰¹

Jak obdělávání nezakoupeného pole vedlo postupem času k pevnému jeho připojení k určitému zakoupenému hospodářství, dosvědčuje narovnání sester Ludmily Tlusté a Doroty Plesatové po otci Mikuláši Sýkorovi v Rousovicích, panství Mělník, o 21 a 20½ záhonů vinice; z ní však se svolením vrchnosti vzhledem k její zpusklosti užíval 3½ záhonu Jiří Řezáč z Rousovic a jak svědčí další zápis, podílel se v dalším vedle obou sester jak na perkrechtu, tak na zvláštní dávce ve prospěch jiného zakoupeného poddanského statku (soukalovského), jehož součástí vinice původně byla a z něhož byla „podzakoupena“¹⁰² způsobem vylíčeným v § 2.

⁹⁸ Pokračování textu z pozn. 96: Anno 1701 hatt die gnadige Obrückheit (!) auf der Bauenstelle von Grund naewe Mühl aufgebaweth, zinset jährl. zu S. Johanni 12 Fl., Weynachten 12. — NB. Über diser Mühl ist der Kontrakt in dem Muhlcontractenbuch zu finden pag. 205.

⁹⁹ Lit., PK Litoměřice 78, f 101a.

¹⁰⁰ Pát/Měl, PK rt. Záboří, vložený lístek, doplňující údaje na f 168a: Mlejn při tejž krčmě ve 2 kolách s 2 stupami, z něhož nájem každého týhodne po 2 str. žit. se dává, a co jiného víceji, to se z cedulí vynajde. Dává se platu z palouku nad mlejnem při Sm Havle 1 š. Vícejí co se z dědin pronajatých při témž času dává, o tom rychtář vědomost má. Jest při tom mlejně také štěpnička, které mlynář užívá.

¹⁰¹ Lit., PK Litoměřice 101, f 79a: Chalupa volákovská, pustá. Platí ročně vrchnosti 56 kr. Krčmáři k užívání beze všech případností zanechána.

¹⁰² Pát/Měl, PK Rousovice, f 54 lb.

Jak se součástí jednou zpustlých gruntů stávaly trvalými složkami jiných usedlostí, k nimž původně byly připojeny jen dočasně, docházelo ovšem často k tomu, že původní usedlosti nebylo možno restaurovat ani tehdy, když už by se byl našel nový hospodář. Takový byl osud v polovině 17. století chalup v Žitenicích na žitenickém panství.¹⁰³

V. Pro nakládání s opuštěnými zakoupenými usedlostmi je charakteristický jinak ojediněle doložený případ prozatímního *p r o p a c h t o v á n í*, zrušitelného kdykoli by se navrátil původní utekší hospodář, ovšem s náhradou provedených zlepšení. Tak to bylo stanoveno r. 1629 na doksanském panství při propachtování kozlíkovského statku v Něm. Kopistech na devět let klášternímu kuchmistru Štěpánu Rosenzaumovi.¹⁰⁴

§ 4 P o d d a n s k é n e m o v i t o s t i n a d o m i n i k á l n í p ů d ě

Jak ukázal nejnovější výzkum, nelišily se s výjimkou státní daně mezi sebou rustikální a dominikální nemovitosti poddaných.¹⁰⁵ Z rustikálních, které převažovaly, se platila kontribuce státu a vedle ní z ní plynuly dávky, platy a jiné povinnosti vůči vrchnosti, z dominikálních šla toliko tato plnění ve prospěch vrchnosti. Osazování dominikálu rolníky je typické pro období na jedné straně vzrůstu obyvatelstva, na druhé straně zintenzivňování zemědělské produkce. Zvláště v tomto druhém případě jsou poddaným, kteří už mají základní statek rustikální, propůjčovány jednotlivé polnosti jako *doplňěk* k jejich hospodářství. V labské kotlině je běžný také právě jen tento druhý případ.

K rozsáhlejšímu prodávání panských *lad* došlo na panství žitenickém. Nejstarší je záznam z r. 1661,¹⁰⁶ avšak k systematickému rozšiřování zemědělské výroby touto cestou dochází od r. 1676 (tab. III). Stereotypní zápisy

¹⁰³ Lit., PK Litoměřice 101, f 1a, chalupa šoltýnovská: Von disem Grundt sein die Földer alle weggenommen undt sonsten lengsthin vertheilt woden, daß also hier von nur eine Dröscherschulpen gemacht ist. — Tamtéž 199a, chalupa brajzovská: Taková chalup, nemaje žádných dědicův u živobytu, vrchnosti náleží. Foltin Malej dává ročně ouroku 1 fl.

¹⁰⁴ Lit., PK Litoměřice 291, f 76 ab: kdyby koliv odešlý předtím hospodář osobně k vrchnosti své najíti se dal, jemu odstoupiti náležitě. Pakli by v něm co předtím užíváním jeho zlepšeno bylo, předešlý hospodář neb jiný člověk bude povinen týmž manželům vedle uznání sousedského jistou náhradu učiniti a s nimi se spokojiti. Po vyjití pak a vydržení těch devíti let pořád zběhlých ... zase k správě kláštera konventu velebnému odkoupiti i dalšího užívání jeho se zbaviti.

¹⁰⁵ V l. P r o c h á z k a, *Poddanské usedlosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1550—1700*, Právněhistorické studie 5, Praha 1959, 105—34; t ý ž, *Čes. podd. nemovitost* § § 31—35.

¹⁰⁶ Pát., PK Žitenice, str. 245 (1661): Zápis trhový na lado Jana Motle, obytného při městě Litoměřicích, od vrchnosti koupené za 10 fl.

nás poučují,¹⁰⁷ že cena rolí se pohybovala okolo 20 zl., jen dvakrát převýšila 20 zl. (č. 10 a 13). Závďavek se nepraktikoval s výjimkou tří případů (10, 21, 24), roční splátky činí desetinu až sedminu zákupní ceny.

K větší zákupní akci na dominikálu došlo také r. 1685 v Předlicích na trmickém panství. Usedlosti dosud držené z titulu pachtu (in Pacht gehabt) jsou prodávány do poddanského vlastnictví (anieczo Erblichen verkauft).¹⁰⁸ Tak je zakoupeno celkem 29 usedlostí, druhá vlna zákupů pak následuje po patnácti letech r. 1700. Všeobecné zakupovací horečky však někteří hospodáři, patrně jistě ze sociálních důvodů, nepodlehli;¹⁰⁹ v jednom případě jde o žida.¹¹⁰ Ti všichni nadále zůstali k vrchnosti v poměru toliko pachtovním.

Z ojedinělých zákupů panských objektů na jiných panstvích lze jmenovat např. r. 1714 prodej panské ovčárny na čečelickém panství.¹¹¹

V oblasti labské kotliny není nezakoupených poddanských nemovitostí na dominikále.

§ 5 Nemovitosti na obecní půdě¹¹²

Období utuženého poddanství („druhého nevolnictví“) se vyznačuje podstatným omezením pravomoci obce, která se stává pouhým výkonným orgánem vrchnostenské kanceláře. Nicméně určité činnosti na prospěch poddaných vykonává i tehdy, a mezi nimi přední místo zaujímají *disposice s obecní půdou*. To je ovšem činnost v jistém směru zhoubná. Jak roste počet obyvatelstva a zejména v 18. století tak vyvolává masovou potřebu jeho osídlování na pozemcích kdysi obecních, omezuje se tím půdní fond obce a tím i její postavení a jistá moc.

Vrchnost zužitkovává ochotně tuto potřebu osídlování ve svůj prospěch tím, že z pozemků prodaných obcí vybírá běžné platy, a tak *umožňuje obci příjem jednorázový, zajišťuje pro sebe příjem trvalý*. Tímto platem také

¹⁰⁷ Pát., PK Žitenice, f 317b: Léta 1676, dne 14 januarj Martin Krása koupil jest sobě, manželce Marii a dítkám svým nynějším i budoucím, z umrlé na živé předcházejícím, vedle prošacování rychtářův a starších od vrchnosti kousek pustého leda [!] jménem Valentýnovský, ležíc z obojí stran lesa J. Mti P., P. hraběte, za summu 20 fl. jest ujat. Při prvním užítku ročního placení do důchodu po 1 fl. povinen platiti bude, ouroku ročně do důchodu po 7 krej.

¹⁰⁸ Stát. archiv Děčín, Tr 199.

¹⁰⁹ Tamtéž 43a, Nr. 7: Dises Haus wird derzeith von Johann Schindler Backhen bewohnet und hat solches in Pacht. — Shodně Nr. 9.

¹¹⁰ Tamtéž 36a, Nr. 6: Dises Haus hat derzeith ein Jud in Pacht.

¹¹¹ Pát./Měl, PK Čečelice-Přivory, f 207a (1714).

¹¹² K tomu srov. P r o c h á z k a, *Čes. podd. nemovitost* § 37.

volně disponuje.¹¹³ Tento postup je dokladem poslední fáze usurpace pozemkovou vrchností někdejších práv obce, jež nakonec v celém rozsahu převádí na sebe. Z oblasti labské kotliny jen právě nejstarší česká pozemková kniha žitenická zachycuje ještě na sklonku 15. století stav, kdy obec své pozemky propůjčovala zcela samostatně, rozhodovala o užití příjmu z nich (zde na kostel) a brala roční platy.¹¹⁴

Na obecní půdě vznikají zásadně malé rolnické usedlosti, *chalupy*. Textace v pozemkových knihách má často formulaci velmi stručnou,¹¹⁵ jindy má podobu běžného knihovního zápisu.¹¹⁶ Jejich sledy táhnou se podstatnou částí pozemkových knih. Jak řečeno, v 18. století jejich počet stoupá a stejně také s poptávkou i snižováním ceny peněz stoupá i jejich cena.¹¹⁷ Výjimečně se dovoluje některému poddanému vystavět si chaloupku bez platební povinnosti,¹¹⁸ patrně vždy vzhledem k nějakým jiným zvláštním službám ve prospěch vrchnosti.

Vedle pozemků na chalupy prodávaly obce i *jednotlivé polnosti*. Jak nám ukazuje už nejstarší česká pozemková kniha, často tu jde o *lada*.¹¹⁹ Téhož druhu půda se dosti často prodává i později.¹²⁰ Obděláním lad se v rámci intenzifikace hospodářství rozšiřuje základna zemědělské produkce.

Ve vinařském kraji labské kotliny hospodaří obce pochopitelně i *vinicemi*.¹²¹ V této oblasti si obce zachovaly větší pravomoc než při běžné půdě:

¹¹³ Pát/Měl, PK rt. Vysoká 1584, f 22 II a (1627), v. Počeplice: Co se vinice od neb Jiřka Šamše na obci vysazené dotejče, ta jest Janovi Krausovi ve 12 šš puštěna, které bez ouroku do vůle vrchnosti užívati má, protože sirotky pozůstalé po dotčeném Šamšovi náležitě vychovávatí připověděl.

¹¹⁴ Žit. f 4b (1476): It. Jan Ribka úředník dal lada kus panu Mikulášovi Vrškovi s povolením sousedským, a za to dal XL gr. na kostel a na to památné dal. — Žit. f 8b (1479): It. pan Mikuláš Vršek památné dal, kterak jemu ot obce to lada jest dáno pod úrok II gr., na kterém jest sobě páně vinice přidělal. A to sú seznali rychtář a kmeté i všecka obec.

¹¹⁵ Pát/RLA, PK Chodouny, p. Roudnice, f 123a (1596): Mikuláš Sysel, ten se vystavěl na obci.

¹¹⁶ Nezakoupená: Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 301a (1671), v. Zimoř: Chalupa obecní. Nyní v ní zůstává Vít Topič a bude povinnen z ní ouroku nového do důchodu odváděti při svatém Jiří jednu polovic a při svatém Havle druhou, a to v celém roce jednu šš m. Roboty pak jako jiní podruzi vybejvatí má. — Zakoupená: Lit., PK Litoměřice 101, f 221b (2. půle 17. stol.), v. Hořejší Lbín, p. Žitenice: Nro 76, Chalupa týcovská. Obci platí 11 kr. Tomáš Týc léta 1643 takovou chalupu se vším k ní příslušejícím příslušenstvím, s dědičným nápadním právem, z umrlé [!] na živé přicházejícím, sobě, Lidmíle manželce jeho a dítkám svým od obce za 9 fl. 20 kr. jest koupil a takovou obci zaplatil.

¹¹⁷ Např. Pát/Měl, PK Čechelice-Přivory, f 211a (1718), v. Čechelice, Matěj Klouda, cena 35 zl., protože dům nestojí, sraženo 25 zl.

¹¹⁸ Pát/Měl, PK rt. Vysoká 1584, f 174a (1584), v. Vysoká: Tomáš Prask ... měvši chaloupku bezplatní na obci.

¹¹⁹ Viz pozn. 112.

¹²⁰ Lit., PK Litoměřice 557, f 265a, (zal. 1930) p. Keblice, Lado obecní. Z téhož ročně ouroku 9 x. — 1678 koupil Šimon Albych za 9 k.

úrok jde tu ve prospěch obce, nikoli vrchnosti. Někdy má formu *naturálního desátku*.¹²² Je to forma charakteristická jednak pro příjemce (starobylá obec přijímá starobylý plat naturální), jednak pro předmět hospodářské produkce (viz § 2 IV). Na komplikovanější platební poměry (zákup od vrchnosti, plat obci) ukazuje jeden žitenický případ z počátku 17. století.¹²³

§ 6 Držba osob nepoddaných¹²⁴

I. Po celých Čechách bylo zvykem, rozsahem ovšem ne velikým, propůjčovat poddanské nemovitosti příslušníkům vyšších stavů. Účel tohoto postupu byl několikerý. Propůjčující vrchnost zajišťovala chod hospodářství zvláště na značně rozměrných statcích, pro něž by se byl těžko získal hospodář; vedle toho mnohdy si zajišťovala přízeň řady osob pro nejrůznější své cíle politické. Bohatí měšťané a zvláště drobní šlechtici získávali možnost rozšíření svých zisků provozem podniku, jež jinak by z jiných zdrojů nezískali.

Hospodářským základem tohoto postupu je expanse kapitálu do oblastí venkovských patrimonií. Feudální řád brzdí možnosti jiného využití prostředků (uzavřená dominia jsou soběstačnými celky, není předpokladů pro větší podnikání), a tak propůjčování statků příslušníkům jiných stavů je jakýmsi pojistným ventilem. Tato praxe je jedním ze signálů nástupu nových elementů ve společenském vývoji.

K uplatnění těchto tendencí došlo jako v jiných oblastech země i v labské kotlině. Z rousovické pozemkové knihy máme zachován pěkný „vejpis psaní jeho excelencí“, totiž hraběte Viléma Slavaty, tou dobou držitele mělnického panství, jímž r. 1638 dává příkaz k zápisu jedné vinice Zuzaně Anně Hradčanské z Rosenportu.¹²⁵ Podobně lobkovická vrchnost propůjčuje r. 1637 „panu Arnolfovi Šnerovi, hejtmanu mému bilínskému“ „dvůr neboštica Frydrycha Hubrycha ve Volevčicích“.¹²⁶ Pokud se měšťanů týče, lze

¹²² Pát/Měl, PK rt. Vysoká 1548, f 25 IIIb (1542), v. Počeplice: ta jest na obci pod ourokem k obci jako i jiné všechny vinice, co jich na Pelunici i tu blíž kděsi (!) jest, které něco ješavští, něco počapelští a křivenští držejí, všichni ouroky k obci počaplické dávati povinni jsou. — Pát., PK Žitenice, f 348b (1688), Alžb. Albová synu Jiřímu: zdejší obci ročně ouroku 27 x. zapravovati bude.

¹²³ Lit., PK Litoměřice 88, f 198a (1604), v. a p. Žitenice, Kat. Šídlová Blažej Baudykterovi: Z též vinice náleží desátek vína k obci žitenský každého roku. — Shodně f 199b (1604), 202b (1604).

¹²⁴ Lit., PK Litoměřice 101, f 58a (zal. 1615), v. a p. Žitenice, chal. skřivánkovská: (vinice) Na Mravenci též přikoupena, kteráž od vrchnosti za 20 šš, vydal za ni předešle 12 šš, víceji 8 šš, bývá vína 2 sudy. Z níž k obci desátek dává.

¹²⁵ K tomu srov. Procházka, *Čes. podd. nemovitost* §§ 45—48.

¹²⁶ Pát/Měl, PK Rousovice, f 11 la.

¹²⁷ Pát/RLA, PK Volevčice, 2. nečisl. f.

jen odkázat na výklady v předchozích kapitolách. Městy bohatá kotlina a intenzivní vinařské podnikání byly ideálním prostředím pro rozsáhlé uplatnění měšťanského hospodářství na poddanských gruntech.

II. Všeobecně vzkvétající hospodářský život labské kotliny vedl mimo jiné také k poměrně rozsáhlejšímu uplatnění osob mimo poddanský osobní svazek v zemědělské výrobě. Byli to lidé nestavovští, zároveň však také nepodléhající pozemkové vrchnosti, nejednou cizinci. Usazují se na poddanských statcích běžného typu — v případě Itala J. D. Piemontiho se jeho chalupa na potoce Pšovce na tomto duchovenském statku nazývá „emphyticum“ (1),¹²⁷ jejich postavení se však vyznačuje některými speciálními úpravami.

Především se v zápisech zdůrazňuje jejich *svobodné osobní postavení*.¹²⁸ Jím jsou narovni stavovským osobám v tom směru, že držba poddanské usedlosti nic na něm nemění, nýbrž toliko váže k povinnosti všech plnění z dotyčného gruntu. Zajímavý zápis Vavřince Soudka na mělnickém panství svatovavříneckém z r. 1696 obsahuje klausuli, kde korelátém zaručení svobody je stanoveno propadnutí usedlosti pro případ, že by se ukázalo, že dotyčný Soudek je poddaným nějaké cizí vrchnosti a ta na něho uplatnila svůj nárok.¹²⁹ Důležitá jsou ustanovení o příslušnosti dětí těchto svobodných osob. Podle zemského zřízení totiž každé nestavovské dítě narozené na určitém panství se stávalo automaticky poddaným tohoto panství. Z této oblasti máme doklad, že např. se výslovně stanovilo, že všechny další děti podlehnou tomuto pravidlu,¹³⁰ nebo v jiném případě se dvě budoucí děti z tohoto závazku vyjímají, tj. předem propouštějí, a otcí dává plná dispo-
sice co do určení jejich zaměstnání.¹³¹

¹²⁷ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 180 (1665) v. Pšovka: diese Caluppen tamquam suum Emphyticum bonum gebrauchen.

¹²⁸ Tamtéž 179—80: Notandum auch weilen Obengeregter Joann Baptista Piemonteho (1) und Catharina, seine Eheconsortin, Freyleuth sein, mit kainer Unterthänigkeit verbunden (1), hat man sie in ihrer Freythumb ungekräht verblieben. — Tamtéž 55: Und dieweil er Wentzel Wozlask sambt seiner Ehefrawen und Tochter von den Underthennigkeit (1) begehrt befreyt zu sein ...

¹²⁹ Tamtéž f 319a (1696), v. Michalovice: M. pan páter převor jemu se jménem svým i celého Conventu svého zakázal, že ho nechce, ani jeho manželku neb dítky v poddanost neboližto člověčenství potahovati, aniž k tomu práva mít nechce a že nemá. Kdyby však snad někdy někdo na nadopáčeného Vavřince Soudka neb dítky člověčenství dokázal a na něho neb ně se potahoval, má neb mají se dle zřízení zemského propustiti, však přitom, co tuto kupuje nebo přikoupí budoucně, propadnouti a to vše klášteru připadnouti. To se toliko pro vši vejstrahu přikládá, neb často řečený kupující list svobodní a dobře poctivě zachovající, na otce jeho i dítky znící, přednesl a okázal.

¹³⁰ Tamtéž 55: und da ihme Gott uf dem Clostergrunde noch mehrer Erben beschern wurde, sollen selbige dem Gottshaus Unthenige (1) verbleiben.

¹³¹ Lit., PK Litoměřice 298, f 27b (1651), v. Touchořin, p. Vel. Újezd, Fr. Caldirar: Hingegen wirdt ihme zuelassen, das er zwey seiner Kindter bevorbehalte, daß selbige mit keiner Unterthenigkeit diesen Grundt verbunden, sondern er völlige Macht haben sollte, selbige nach seinen Gefallen, wohin er wil, vornendten oder aufs Handwergh geben mag.

Se svobodným osobním postavením souvisí možnost *svobodného odchodu*, výslovně do zápisů vkládaná,¹³² v jednom případě formou oboustranné možnosti zrušení smlouvy, ze strany vrchnosti ovšem z jinak zcela obvyklého titulu neplnění řádných povinností.¹³³ Pro dispoici ze strany hospodáře bývá také vyslovován požadavek předchozího souhlasu vrchnosti, rovněž obecně obvyklý.¹³⁴ Pro skončení dosavadního poměru se také požaduje, jak to je běžné pro poddané, prodej statku jinému vhodnému hospodáři,¹³⁵ aby se tak zajistila produkční kontinuita. V Pšovce si odcházející Jiřík Vrabec vyžádal r. 1696 od pozemkové vrchnosti vysvědčení o dobrém chování.¹³⁶

Součástí zápisu bývá *klausule o konání všech příslušných povinností*.¹³⁷ Ze zápisu pro Annu, vdovu Niklase Engwitha v Michalovicích na panství sv. Vavřince, se dovídáme, že takovéto statky vedle jiných povinností platily tzv. „Freysitzgeld“, *poplatek svobodné nestavovské osoby z poddanského statku, zde ve výši jedné kopy*.¹³⁸

III. Ze Sazené na svatovavřineckém panství pochází z r. 1685 údaj o *prodeji poddanské usedlosti cizopanskému poddanému*. Jakub Donát zde charakteristicky dostává grunt *jen do doby, kdy by*

¹³² Pát/Měl, PK sv. Vavřince, f 327b (1996), v. Pšovka: Jiřík Vrabec, soused a obyvatel šopecký, přednášejíce, kterak on s manželkou svou sobě umínil z gruntův našich klášterských se vyprodati a potomně sobě zakoupení učiniti a se osaditi v král. věnném městě Mělnice nad Labem: Čehož bych jim jakožto lidem svobodným a poddaností nestiženým zbraňovati nemohl.

¹³³ Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 364b (1677), v. Počeplice, Jakub Vacek Jiřímu Kytlovi, „svobodnému člověku“: Mezi tím vyhradil sobě svobodu, a kdyby grunt jiným hospodářem opatřil, aby mu bráněno nebylo odjiti. Naproti tomu, ale také v moci se vrchnosti rezervovalo, kdyby náký odporný, nepříkladný a neposlušný se ukázal, aby vrchnost moc jměla jeho odbýti a jiného dosaditi.

¹³⁴ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 125 (1652), v. Michalovice, Hans Bärthels, inß Gemein Kunderlandt genandt: daß sie dermit alß mit anderen ihren Eigenthumben handtlen und wandtlen mögen, doch mit Bewilligung der Oberkheit (!).

¹³⁵ Pokračování pozn. 131: Wan er sich mit der Zeit uf diesen Grunt undt Boden nit erhalten und seine Verbesserung weiters suchen wolle, daß wan er zuvor diesen seinen Grundt mit einer (!) teuglichen undt der Obrigkeit gefallen (!) Wirth wurde besetzt, er ohne Hinternus der Unterthenigkeit wieder entlassen undt unaufgehalten passieret werden solle.

¹³⁶ Pokračování pozn. 132: žádal, bych jemu jeho zde chování a zachování pěkné vysvědčení udělal. Jehož žádost za slušnou uznávše tak činím a vůbec vyznávám, že nadotknutý Jiří Vrabec tak se za mých předkův choval, že na něj povinnost rychtářskou, která se jen na lidi ovšem nevadné a dobře zachovalé skládá, složili. Času pak mého zde převorství tak bohabojně, chvalitebně, pokojně, sousedsky a poctivě se choval, že při mně obzvláštní zalíbení, sobě i svým čest a pochvalu, při sousedech pak a všech lidí lásku, přízeň a dobrovolnou pověst získal.

¹³⁷ Jako v pozn. 129: rukou dání (!) připověděl z té chalupy pilně konati, jakož i věrnost, čest a poslušnost prokazovati J. M. p. páterovi převorovi, nynějšímu i budoucímu, a jak se na poctivého člověka náleží, zde živiti a chovati.

¹³⁸ Jako v pozn. 128, 2. případ: In das Closteramt, wie er von alters hero der Bebrauch gewest, ein Schock meissen. Freysitzgeld abfhiern.

vrchnost jej chtěla osadit vlastním poddaným. Vedle běžného platu 4 zl. platí ročně z titulu své cizí příslušnosti další 4 zl.¹³⁹ Vrchnost mu chalupu zřejmě odňala, neboť r. 1696 se zakupuje na jinou za stejné podmínky.¹⁴⁰ Podobný je i případ hornopřívorské kovárny v § 7.

V těchto případech šlo zřejmě o pomocnou akci vrchností, které neměly vlastních lidí a musily tedy do doby, než se takoví najdou, udržet hospodářský provoz aktivitou cizích poddaných.

§ 7 Zvláštní typy poddanských nemovitostí

Mezi poddanskými usedlostmi vystupují výrazně do popředí některé zvláštní typy, dané odchylnou funkcí takového statku. Jeho právní postavení, formy nakládání s ním a zvláště povinnosti náležitosti nevybočují z rámce běžné zemědělské usedlosti, subjekt jeho držby nebo hospodářská funkce však tyto poměry modifikuje. V §§ 5 a 6 byly vylíčeny nejvýznamnější skupiny těchto poměrů v oblasti labské kotliny. Vedle nich však prameny dokládají některé další případy.¹⁴¹

Pěstování vína bylo pochopitelně předmětem i podnikání farností. Většinou se tak dělo na pozemcích, jimiž byly kostely přímo nadány. Vedle toho však farní hospodářství expanduje i mezi běžné poddanské statky, jak nám ukazuje např. *zádušní vlnice* sv. Vojtěcha na keblické vinici Za Karhánkem.¹⁴² Známa je i instituce *nápravnictví*, závislého statku se speciálními povinnostmi, ve středověku obvykle vojenské povahy. Zde však už jde o normální statky. V Něm. Kopistech na panství doksanského kláštera vystupují Matěj Díbek, jinak Nápravník a Mikuláš Lankvara, jinak Nápravník.¹⁴³

Poměrně nedůležité jsou zprávy o zvláštních hospodářských typech, zejména *krčmách*. Takovou je např. zápis „hospody-chalupy“, tedy poddanské usedlosti menšího typu s právem (a povinností) čepování piva v Horních Přívorech, panství Čechelice-Přívory.¹⁴⁴ Samozřejmě vystupují i spe-

¹³⁹ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, f 297b: takovou chalupu již na sedmý rok držíce ... Jemu tehdy (však do vůle a libosti budoucí klášterské vrchnosti, dokavadž by nějaký jemu podobný dobrý hospodář, však klášterský poddaný se nevynašel) na delší čas té chalupy v držení, však proti přidání každoročně 4 šš míš., a tak spolu s předešlými obyčejnými 4 šš 8 šš ročního platu Jakubovi zanechávám.

¹⁴⁰ Tamtéž f 323a, chal. hodkovskou: v užívání tak dlouho, pokud by duchovní vrchnost poddaného svého tam nedostavila.

¹⁴¹ K tomu srov. Procházková, *Čes. podd. nemovitost*, nemovitosti na zádušní půdě § 49, nápravy § 39, krčmy § 42, kovárny § 43 I, pustá půda § 44.

¹⁴² Lit., PK Litoměřice 557, f 305a (1630).

¹⁴³ Lit., PK Litoměřice 291, f 86a (1650) a 184ab (1695).

¹⁴⁴ Pát/Měl, PK Čechelice-Přívory, f 244a (1702), v. Hor. Přívory: Martin Jandousek ... ujal jest tu starou hospodu s polma a věcma před specifikovanými za chalup v summě za padesáte pět šš míš.

ciální podniky jako *kovárny*. V Pšovce na panství sv. Vavřince měl takovou cizopanský poddaný s právem „užívat jako své vlastnictví“ a zvláštním platem 4 zl.¹⁴⁵

Jako všude i zde se vyskytují *pusté statky*.¹⁴⁶ Zvláště se vytýká, je-li úplně zničena budova.¹⁴⁷ Pokud není pro ně možno opatřit nového hospodáře, snaží se vrchnost udržet na nich alespoň částečný provoz.¹⁴⁸ To se jí daří zejména tam, kde v podmínkách přirozeného vývoje jednotlivé rolnické usedlosti tendují k rozšíření svého hospodářství. Jinde ovšem vrchnost může použít mocenského nátlaku a k přejímání takových doplňků nutit. Z pramenů naší oblasti však konkrétní doklady pro tento postup nejsou.

§ 8 Dodatek: Dědická ustanovení o poddanských nemovitostech

Vedle zvláštností, jimiž se, jak jsme v předchozím viděli, vyznačovala labská kotlina co do různých typů poddanské nemovitosti, charakterisují ji i některé zvláštnosti týkající se ostatních právních institucí. To platí zejména o některých odchylkách v oblasti manželského majetkového práva (obvňování vylučující jinou formu zajištění pozůstalé choti).¹⁴⁹ Vedle toho pak se zde i u jinak běžných institucí projevují některé rysy jako příznačné pro tento územní obvod. Jde tu zejména o značně detailnější zachycování takových institucí prameny a k těmto případům patří v labské kotlině především ustanovení dědická, testamentární dispozice.¹⁵⁰ V kraji hospodářsky bohatém se vyskytují usedlosti rozsáhlejší než v celozemském průměru, a tak i hojnější a přesnější zapisování jednotlivých ustanovení je zcela pochopitelné.

Charakteristické pro labskou kotlinu je pojmenovávání závěti termínem „odkaz“.¹⁵¹ Přesnosti zápisu nasvědčuje jeho členění v jednotlivé články

¹⁴⁵ Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 183 (1664), v. Pšovka, Georg Knechtschmied z Markesdorfu: wie sein Eigenthumb nuczen und genossen.

¹⁴⁶ Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 307a (ok. 1670): Chalup Říhy Tesaře, pustá. Nic k té chalupě dle správy nenáleží, a jest předce pustá.

¹⁴⁷ Tamtéž, v. Strašnice (zač. 17. stol.): Grunt Sylvestry. Zapl. a pustý. Jen místo a nic k ní. Role žádný.

¹⁴⁸ Lit., PK Litoměřice 78, f 102a (1635), v. a p. Třebušno, chal. Jiříka Černého: Odprodáno jest od té chalupě (!) spuštěné a na grunt zbořeně louka mezi lesem panským a kousek dědiny za lesy nad Zababčí, též kousek dědiny na Tejnechu, za summu šestnáctě kop míš., a to Fidl (!) Václavovi, z nichž má ročně platiti po 20 alb. gr.

¹⁴⁹ Procházka, *Čes. podd. nemovitost* § 129 I.

¹⁵⁰ O té jinak obecně tamtéž § § 159—164.

¹⁵¹ Pát/RLA, PK Libkovic, f 4a (1614), Dorota, vd. po Zikmundu Zychovi: podle odkazu od neboštíka Zikmunda, manžela jejího, na smrtelné posteli v přítomnosti rychtáře a konšelův lypkovských s jistým povolením Jeho milosti Páně učiněného. — Pát/Měl, PK Čechelice-Přívory, f 220a (1680): Odkaz dobrovolný Tomáše Suka, souseda ze vsi Přívor.

¹⁵² Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 19a—20b.

podle jednotlivých dědiců, jak je tomu v případě pozůstalostí Daniela Holoubka, řečeného Rouse, r. 1700 ve Vysoké na mělnickém panství,¹⁵² a zvláště potom zapsání skutečného provedení poslední vůle dědici, jež v knize navazuje přímo na zápis vlastní závěti.¹⁵³ Vedle takovýchto pořízení v celkovém rozsahu čtyř folií mají ovšem pozemkové knihy labské kotliny i zápisy obvyklého rozsahu.¹⁵⁴ Z hlediska formy zápisu je důležitou zvláštností vzhledem ke své zvýšené přehlednosti zápis s jednotlivými údaji na zvláštních řádcích a ciframi vysazenými na pravý okraj stránky. Tak se stalo r. 1680 v Přívorech na statku Tomáše Suka.¹⁵⁵

V zápisech posledních vůlí se obvykle poznamenává účast rychtáře a konšelů.¹⁵⁶ Pořízení před příbuznými dosvědčuje trvalost i širších příbuzenských svazků ve vesnickém prostředí.¹⁵⁷ Běžné je konstatování dobrého duševního stavu při běžném neduhu tělesném či stáří.¹⁵⁸

V obsahu posledních pořízení se vedle určení dědiců a jejich podílů — vzhledem k bohatým statkům dochází zde častěji k odchylkám od podílů podle obyčejového práva ve větší míře než na ostatním území země, kde se obyčej velmi hojně dodržuje — objevují některá ustanovení speciální, nejednou dosti obsažně traktovaná. Tak určení vdovy hospodyně na usedlosti („mocnou hospodyně“) až do jejího případného nového provdání,¹⁵⁹ předpis oddáleného plnění dobytka¹⁶⁰ nebo povinnosti kolace v případě, když se

¹⁵² Tamtéž 20a: Poněvadž se pak po smrti téhož neb. Rouse vejš oznámení pozůstalí společní dědicové při vrchnostiném důchodě ohlásili a vejš oznámeného neboštika poslední mínění přednesli a oznámili.

¹⁵⁴ Tamtéž f 430 a 1677, v. Střednice, závěť Jana Šlomicha.

¹⁵⁵ Pát/Měl, PK Čechelice-Přivory, f 220ab (1680), v. Přivory.

¹⁵⁶ Pát/RLA, PK Volevčice, p. Roudnice, f 88a (1588), Mik. Kuchta přejímá st. podle závěti otce Bartoně: Stalo se za rychtáře Marše a konšelův Šťastného a Tomáše Houzky. — Viz i p. 158, 3. případ.

¹⁵⁷ Tamtéž f 220b: Stalo se v přítomnosti přátel a synův Tomáše Suka léta a dne svrchu psaného.

¹⁵⁸ Žit. f 15b (1495): že podělil synův svých za svého zdravého života při dobrém rozumu. — Jako p. 155, f 220a: majíce se s tohoto světa odebrati, ještě za zdravý paměti své a s dobrým rozmyslem svým manželce své a dítkám, jakž níže poznamenáno, učinil. — Jako p. 152, f 19a: když již v nemoci a mdlým na těle byl, však při dobrém, zdravém rozumu se nacházel, před dožádaným rychtářem vrchním Šťastným Čížkem a konšelem Mikulášem Šulcem, aby některak po jeho smrti mezi jeho pozůstalými dědici žádné nedorozumění vzniklo a aby své děti tak dobře z prvního jak z druhého manželstva pošlejší (!), též také pozůstalou vdovu opatřené viděti mohl, svou poslední vůli srozumitelně a s dobrým rozvážením takto oznámil.

¹⁵⁹ Jako p. 154: aby ona Anna, kdyby jej živobytím přečkala, mocnou hospodyně v statku byla a gruntovní peníze nápadníkům splácela. Kdyby pak zase k vdání přišla, má toho bedlivě šetřiti, aby týž statek sirotkům dochován bejtí mohl, nedajíc k tomu přijíti, aby se do cizích rukou dostal, leda by toho důležitá potřeba ukazovala a milostivá vrchnost za potřebu toho by býti uznala.

¹⁶⁰ Jako p. 155, f 220a: Item více vyказuje se jemu jedna kráva, kterouž Jan bratr jeho do dvou let darmo užívati a po vyjití dvou let z ní nájmu ročně po 1 š peněz platiti má a povinnen bude.

na dědictví podílela i schovanka na rovní s ostatními dětmi.¹⁶¹ Živý hospodářský ruch dosvědčuje cese pohledávky v poslední vůli.¹⁶² K ní se pojí i prominutí dluhu.¹⁶³ Na základě posledního pořízení dochází často k dohodě o reálném dělení pozůstalosti tak, že do pozemkové knihy se zapisuje až tato dohoda. Případ Mikuláše Kuchty z Volevčic na panství roudnickém z r. 1588 nám ukazuje, jak se takový postup provádí v poměru k matce-vdově.¹⁶⁴ Stanovení podílů sourozenců představuje proti tomu zřejmě pouze konkretisaci toho, co jim náleží z otcova rozhodnutí, resp. podle obvyčeje, a z vůle dědiců není tu přičiněno už nic nového.¹⁶⁵

Dědické úmluvy o konkrétní způsob realizace pozůstalosti jsou reprezentovány především dohodami, jež podstatu dědického nároku nemodifikují. Tu jde zejména o určení způsobu splácení dědických náležitostí. Někdy se stanoví výslovně povinnost formálně potvrdit skončení platby,¹⁶⁶ někdy se tak děje fakticky objektivním konstatováním.¹⁶⁷ Z dohod, které původní dědický podíl modifikují, vyskytují se především dobrovolná poskytnutí nad stanovený díl, nejčastěji příbuzným osobám nedospělým,¹⁶⁸ nebo naopak dodatečné plnění na prospěch jednoho sourozence, obvykle toho, jenž se

¹⁶¹ jako p. 154: připovídajíc také k tomu schovanku svou Kateřinu, ... aby společně se o to rozdělili. Mimo však poněvadž Kateřina schovanka 30 řř m. věna a dvě krávy napřed přijala, aby jí Anně manželce a dětem jejím tolikéž napřed před podíly s vejpravou náležitou vyšlo.

¹⁶² jako p. 155, f 220a: Více co jest témuž Novákovi od Tomáše Suka na klisnu půjčeno, odvésti má a povinnen bude vejš psané Kateřině 20 R. tolarů.

¹⁶³ Tamtéž: Anně dceři, manželce vejš psaného Nováka, povinného dluhu ještě za ním Tomášem Sukem též se jí také dílu podle jinších dětí připsuje a poráží, předně na klisnu opět půjčených 19 r. tolarů. Item více z vobílí dluhu též se jemu odpouští 25 zl. r.

¹⁶⁴ jako p. 156: vydati má a se uvolil Mandaléně maceše své za věno její, kteréž tu byla k neboštíkovi Bartoňovi XLIII řř přiložila, totiž LXXX řř m., kladouc jí je při každém soudě, počnouc při nejprve příštím, po VI. k. až do zaplacení. Též jí více vydati má 1 sviní, též ve dvou letech jednu jalovici jí odchovati a vydati má, tolikéž V ovec, 1 hus a 1 krávu, dále pak, pokudž by ona při něm býti chtěla i z sirotky pozůstalými, stravou opatrovat i jí nyní III k. žita v slámě k jejímu užitku má vydati.

¹⁶⁵ Tamtéž: Jině pak sirotky on Mikuláš při sobě chovati, stravou i šatstvem podle náležitosti opatrovat má ... Těm třem sirotkám po vyjití peněz Mandaléně mateři jejich on Mikuláš, též kladouc každého roku po VI řř, vyklásti má LXXXX řř m.

¹⁶⁶ Lit., PK Litoměřice 527, f 57b—58a (1636), v. Zálezly, p. Keblice, vdova Anna Hymlová, Martin Kecher: při ostatních těch deseti kop skládání také povinen na místě manželky své zouplna přijatého a vybytého dílu kvitovati.

¹⁶⁷ Pát/RLA, PK Libkovice, p. Roudnice, f 5a (1610): Jíra Praveček: Kteroužto nade-psanou sumu již dotčené Marianně, sestře své, davše jí do živnosti její jednoho koně svého, tůž spravedlnost jí zcela a zouplna vyplatil a dal, takže ona se na nic víceji do téhož gruntu potahovati nemá. A on Jíra Praveček má svůj grunt zaplaceněj a očištěnej.

¹⁶⁸ Pát/Měl, PK rt. Vrutice z r. 1584, f 145a (1624), v. Míkov, p. Mělník, Vávra Hluchý přejímá od matky Uršily pozůstalost po otci Vávrovi, sirotci po jeho bratru Vítovi: Nicméně uvolil se také týž Vávra týmž sirotkám přes rok tele jalovičku dáti, aby sobě mohli dáti odchovati a nějaký užiteček odtud přivést.

necítil být se svým podílem spokojen.¹⁶⁹ Uprostřed stojí dohody o náhradní plnění, velmi hojně převod podílu za poskytnutí výživy¹⁷⁰ nebo ve spojení s odchodem vdovy mimo usedlost jejího zemřelého manžela.¹⁷¹ Přejala-li hospodářství vdova, převádí je nejednou dodatečně na dítě,¹⁷² ponechávajíc si případně určitou jeho část jako výměnek.¹⁷³

I v labské kotlině se pochopitelně objevují odkazy, především ovšem na prospěch církve. Z Vehlovic ve vysocké rychtě na mělnickém panství se k r. 1670 zaznamenává na usedlosti po Pavlu Pánkovi odkaz, jehož povaha není zápisem postavena najisto, a tak pochybnou jeho součást převádí na sebe vrchnost.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Pát/Měl, PK rt. Záboří z r. 1584, f 30b (1618, v. Záboří, p. Mělník, Matěj Kantor, jinak Socholup, po otci Václavovi: Nadepsaný pak Vít Socholup, nedávaje takovému nřízení otce svého z slušných a hodných příčin místa, že by jemu také díl po témž otci náležití měl, nastoupil a zápisu témuž Matějovi za několik let učiniti zbraňoval. I ačkoliv týž Vít předešle od otce svého vybyt a živnostíkou opatřen byl, jakž smlouva o to prve učiněna byla, však nicméně pro zachování mezi nimi budoucího dobrého přátelství a srozumění, uvolil se často psaný Matěj Kantor, jinak Socholup spolu s manželkou svou témuž Vítovi ještě vydati předně jednu jalovici nebo krávu, potomně při tom zápisu 20 šš mš. — Jako p. 152, f 20a: nicméně pro ujiti nějakého nepokojného nedorozumění se s ostatními dědici dobrovolně porovnal, že jsou mu Mikulášovi ještě 5 šš m. a jednu krávu přidali, a tak on všeho 75 šš m. a jednu krávu za všechno všudy dostavše, ostatní neboštika vůle poslední ve všem naplněna.

¹⁷⁰ Jako p. 168: potom aby sobě místo závdavku porazil všecek podíl, kterýž na Uršilu matku jeho by přijíti měl, totiž 23 šš, a za to aby jí povinen byl každoročně 1½ str. žita až do smrti její vydávati, k tomu 1 krávu jí obzvláště vychovávat.

¹⁷¹ Jako p. 158: Potomně dále kdyby spolu nemohli [se] srovnati a ona Mandaléna od Mikuláše pastorka svého se hnouti chtěla, tehdy hned na těch LXXX šš její spravedlnosti, což tu mají, má Mikuláš vydati X šš m. bez újmy peněz področních. Tolkéž (1) dokudž by sami (1) jinde Matouše, syna neboštika Bartoně Kuchty, kterýž ještě prsy požívá, při sobě, až by jemu Pán bůh zrost dal, chovala, má jí Mikuláš každého roku vydávati na vychování téhož sirotka žita III str. a ječmene I str.

¹⁷² Jako p. 168: nemoha pro veliké daně a Contributi na vojáky této chalupy obdržeti.

¹⁷³ Tamtéž: té [vinice] ona bez překážky jednoho každého člověka má až do smrti užívati, po smrti pak její na rovný podělení.

¹⁷⁴ Pát/Měl, PK rt. Vysoké ze 17. stol., list volně vložený do oddílu vsi Vehlovic, při pořádání knih r. 1959 označený jako f 347: Z kteréžto cedulky nemůže se skoumati, zdali by byl Havlas jedno roční odepsaný peníze čili nápad odkázal. ... Jsouc pak týž Havlas mrtev a dědicův po sobě žádných nepozůstavil, aniž nápadníci jací jsou, připadá tehdy též spravedlnost, co se jí koliv nachází, na Ml. vrchnost.

Zkratky

chal.	— chalupa
Lit.	— Státní archiv Litoměřice
p.	— panství
Pát.	— Státní archiv Pátek nad Ohří
Pát/Měš	— Státní archiv Pátek nad Ohří, fond Mělník
Pát/RLA	— Státní archiv Pátek nad Ohří, fond Rodinný lobkovický archiv
PK	— pozemková kniha (kde je shodný název knihy s názvem vsi, neuvádí se už zvláště)
rt.	— rychta
st.	— statek
v.	— vesnice
Žit.	— Archiv Národního musea, Praha, F 265, pozemková kniha Žitenice z r. 1472, resp. o málo starší

TABULKA I.

Podprodané vinice v Rousovicích na panství mělnickém
(Pát/Měl, PK Rousovice)

	f	r.	Podkupující	Perkrecht v groších	Úrok	Místo placení úroku	Poznámka
1.	49 Ia	1610-13	ryt. Filip Fabricius z Rosenfeldu	7 k.	2 k.	statek blehtovský	
2.	25 Ia	1614	Martin Palina	54	24	mlejn rejnkovský, již do důchodu	připis ok. 1630
3.	45 Ia	1614	Dorota Husová	54	50	statek mrvovský	
4.	54 Ia	1614	Mikuláš Sýkora	2 k. 15 gr.	22	Habák	
					40	Soukal	
5.	46 Ia	1619	Havel Byškovský	45	18	Šimon Šulc	
6.	71 Ia	ok. 1620	Václav Knovitej	45	1 k.	—	připis ok. 1630
7.	28 Ia	1623	Jiřík Jablonský	2 k. 30 gr.	—	—	
8.	92 Ia	1623	Urban Srb	18	20	k gruntu Šolcovému	
9.	38 Ia	1626	Jiřík Jochmtal	45	20	krčmář rousovský	
10.	86 Ia	1626	Havel Citovskej	18	40	Šimon Šulc	
11.	112 Ia	1627	Valenta podruh	12	40	Václav Náhlíček	
12.	21 Ia	1628	Adam Zeman	45	30	Šimon Šolc	pozdější připis
13.	22 Ia	1628 (?)	Jan Pernikář	45	—	—	pozdější připis
14.	51 Ib	1630	ryt. Filip Fabricius z Rosenfeldu	30	30	Ondřej Rejnek	
15.	116 Ia	1630	Jiřík Vydra	36	36	Šimon Šulc	
16.	125 Ia	1630	Jan Březovský	12	1 k.	Adam Náhlíček	
17.	22 Ia	1631	Jan Drobný	45	30	Šimon Šulc	pozdější připis
18.	127 Ia	1633	Jan Strauß	18	30	Šimon Šulc	
19.	129a	1635	Václav Šantroch	24	45	Petr Šiba	
20.	28 Ia	1640	David Wildt	2 k. 30 gr.	1 k.	grunt Adama	pozdější připis
					45	Náhlíčka	
21.	78 Ia	1640	Jiří a Jan Zezulkovi	15	35	grunt šiborovský do důchodu zámeč- kého, slove zemlej- na rejnkovského	
22.	78 Ia	1640	Matouš Měkký	15	35	Jan Černošlávka	
23.	83 Ia	1641	Šimon Šulc	30	30	statek šibovský	
24.	32 Ia	1642	Václav Cyprián	54	30	statek mikovský	
25.	107 Ia	1647	Baltazar Střemcha	42	1 k. 20 gr.	Adam Náhlíček	
26.	128b		P. Jonáš Václav Školiáštr	45	1 k.	Jiřík Černošlávka	

TABULKA II.

Podprodané vinice v Borku na panství mělnickém
(Pát/Měl, PK Borek)

	f	r.	Podkupující	Perkeld	Úrok	Místo placení úroku
				v groších		
1.	23 Ia	1614	Václav Zahraleský	24	po dvakráte 50	šafář v Borku
2.	42 Ia	1625	Jiřík Jochmtál, krejčí	18	15	grunt Šedivého
3.	27 Ia	1627	Petr Šafránek	36	1 k.	grunt lavičkovský
4.	13 Ia	1628	Marek Wyldner	36	20	Jan Malý z 6 zá- honů
					15	Jan Šedivý z 6 zá- honů
5.	48 Ia	1630	Adam Malý	24	18	Jan Malý
6.	49 Ia	1630	Petr Zajíc	18	9	Jan Malý
7.	51 Ia	1630	Adam Strabouch	33	20	Jan Šedivý
8.	29 Ia	ok. 1630	Pavel Zabzděl	33	50	grunt lavičkovský
9.	33 Ia	ok. 1630	Václav Tesar	30	48	grunt lavičkovský
10.	43 Ia	ok. 1630	Jan Tesafík	24	18	grunt závišovský
11.	44 Ia	ok. 1630	Jan Malý	21	18	grunt beblovský
12.	45 Ia	ok. 1630	Pavel Krejčík	21	18	grunt soukalovský
13.	46 Ia	ok. 1630	Jan Prokeš	33	50	grunt lavičkovský
14.	47 Ia	ok. 1630	Jan Řezáč	18	18	grunt Tultův
15.	39 Ib	1633	Baltazar Hánek	35	27	Jan Šedivý
16.	37 Ia	1634	Jan Tulka	30	20	grunt Šedivý (I)
17.	59 Ia	1636	Bartoň Šlotýř	24	14	Markovému gruntu
18.	34 Ia	1642	Řehoř Kratochvíle	54	40	Marek Wildman na statku řeháčovském
					30	statek soukalovský v Rousovicích
19.	7 Ia	1661	P. Jan Ondřej Slovák	3 k.	1 k.	důchod zámecký
20.	7 Ia	1665	témuž na ½	1 k. 30 gr.	30	témuž na ½

TABULKA III.
Zákupy vrchnostenských lad v Žitenicích na panství žitenickém
(Pát., PK Žitenice)

	f	r.	Kupující	Su- ma	Zá- vek	Splát- ky	Roční plat v gro- ších	Poznámka
				ve zlatých				
1.	316a	1676	Jan Vejshetl	11	—	2	7	
2.	317a		Jan Lechvic sobě a rodině	12	—	2	7	
3.	317b		Martin Kraße	10	—	1	7	
4.	318a		Šimon Halbík	12	—	2	6	
5.	318b		Mikuláš Alb	15	—	2	8	
6.	319a		Andreas Melchar	11	—	1	7	
7.	319b		Hans Storch od Wentzla Giebla	18	?	?	15	
8.	320a	1677	Andreas Hospodarz	10	—	2	6	auss welche (!) künfti- ge (!) WiengartenHonß Storch jahr. mit halben Weinen zu der gnäd. Obrigkeit zu bezahlen německý zápis
9.	320b		Pavel Ondráček	10	—	2	6	
10.	321a		Michel Tirmer	30	3	3	30	
11.	322a		Hans Werner (1702 Wentzel Ne- meczek za 6 zl.)	8	—	1	6	
12.	323a		Hans Bechnier od Katherine Jaro- schin z Litoměřic	3	hotově		6	německý zápis německý zápis německý zápis
13.	324a		Mikoláš Alb	22	—	3	12	
14.	326a		Tobias Burggardt	5	—	1	3	
15.	326b		Adam Wayshetl	6	—	1	4	
16.	327b		Hans Ast	18	—	2	10	zwey Jahr frey 2 Jahr ohne jahr. Be- zahlung frey
17.	328a		Hans Ast	7	—	2	4	
18.	328b	1678	Jiřík Trimbuch	7	—	1	4	3 Jahr soll gepasiert werden německý zápis německý zápis
19.	329b		Jiřík Hinnerkomp	10	—	2	5	
20.	330b		Adam Novák	10	—	2	7	
21.	332b		Wentzl Alb	8	4 zl. 30 kr.	?	5	
22.	339b		George Weißhetl	4	—	1	4	
23.	340a	1679	Hans Zbechwitz	7	—	1 zl. 30 kr.	7	
Další menší vlna v letech 1684—5 (344a ad.)								
24.	324b	1686	Jiřík Červenka od Václava Čížka	12	5 zl. 30 kr.	1 zl. 30 kr.		český zápis
Další menší vlna v letech 1688—90 (353a ad.)								

Die Typen der untertänigen Liegenschaften im Elbkessel im 16. und 17. Jhdt.

Vladimir Procházka

(Zusammenfassung)

Die starke Anhäufung von Städten im Stromgebiet der Elbe, die Verkehrsader, die dieser Fluß bildet, sowie die Vermehrung des Bodenfonds um Weingärten, und die Möglichkeiten, die ein ertragreicher örtlicher Boden bietet — all das waren Voraussetzungen für eine modifizierte Ausgestaltung der landläufigen und die Herausbildung von besonderen Institutionen im Verhältnis des Untertans zum Boden in diesem Gebiet.

Im Falle des eingekauften Bauernhofes, bei welchem der Untertan die meisten Rechte innehat (ein ausgedehntes dingliches Recht mit umfangreichen Verfügungs- und Erbbefugnissen, im Verhältnis der Untertanen untereinander mit Wesenszügen des Eigentumsrechts), kommen hier auch gemeinsame Bauernhöfe zweier Personen vor und anderseits gewisse Fälle von beschränkten Rechten, namentlich ein nur auf die Lebensdauer des Wirtes gewährtes und ein zeitlich begrenztes, nach und nach verlängertes Recht. Oft kauft die Herrschaft Bauerstellen auf und konsolidiert so in ihren Händen das Untertanenrecht mit den eigenen obrigkeitlichen Befugnissen (sie versieht die Funktion des untersten Gliedes der Staatsverwaltung). Es kommt auch der Verkauf an die Herrschaft auf den Todesfall, ja sogar der Verzicht zu ihren Gunsten vor. Das intensive Wirtschaftsleben ruft häufig Verkäufe von einzelnen Liegenschaftsteilen hervor. In den Grundbüchern ist eine genauere Bezeichnung der Bodenkultur als anderswo geläufig.

Eine Besonderheit des Elbkessels ist das durch Aftereinkauf begründete selbständige dingliche Recht. Es entsteht dadurch, daß ein Untertan einem andern ein gewisses Teilgrundstück zum Aftereinkauf überläßt. Daß bezeichnende Merkmal dieser Institution ist die Zinsklausel, welche zu Gunsten des überlassenden Bauern auf wiederkehrende Abgabe oder auf Naturalleistung (Wein, selten Hühner, Eier oder Robot) lautet und die Bergrechtsklausel zu Gunsten der Herrschaft. Das Band mit dem ursprünglichen Bauernhof ist nicht völlig gelöst, bei der Endigung des durch Aftereinkauf begründeten Rechts vereint sich die Liegenschaft von neuem mit dem ursprünglichem Bauernhof. Seinem rechtlichen Wesen nach ist das durch Aftereinkauf begründete Recht analog dem eingekauften Bauernhof, es bildet ein neues Glied in der Hierarchie des der Herrschaft zustehenden Obereigentums und des Untertanenrechts. Es ist Ausdruck der neuen regen Unternehmertätigkeit, ein weiterer Untertan oder Bürger oder Adelige wird als Unternehmer auf dem Boden eines andern tätig. Auf diese Weise werden überwiegend Weingärten, aber auch Äcker, Hütten oder Weinkeller verliehen.

Uneingekaufte Bauernhöfe, welche dem Untertanen nur ein Nutznießungsrecht gewährten, waren bei wüsten Bauerstellen üblich. Sobald es nur möglich war, wurden sie von neuem eingekauft. Fehlte es an Bewerbern um die Leihe der ganzen Wüstung, wurden zumindest einzelne Liegenschaftsteile verliehen. Bei späterem Einkauf wurden diese Bestandteile wieder in das ursprüngliche Ganze eingegliedert. Der durch denselben Wirt bewirtschaftete Boden hat die Tendenz zum integrierenden Bestandteil des eingekauften Bauernhofes zu werden. Vereinzelt kommt eine Zeitpacht des Bauerngutes bis zur Rückkehr des entlaufenen Bauern vor.

Untertänige Liegenschaften auf dem Herrenland (Dominikalland) haben meistens nur die Natur einer wirtschaftlichen Ergänzung der bäuerlichen Grundwirtschaft. Häufig sind auch Liegenschaften auf Gemeindeland.

Untertänige Liegenschaften werden auch von Angehörigen der oberen Stände, von außerhalb des persönlichen Untertänigkeitsverbandes stehenden Personen und von fremdherrschaftlichen Untertanen bewirtschaftet (gewöhnlich nur bis zu der Zeit, da sie die Herrschaft durch eigene Untertanen besetzt). In den Akten über untertänige Liegenschaften kommen im Elbkessel besonders komplizierte erbrechtliche Bestimmungen vor.